

Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюро

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ПАРЛАМЕНТ САЙЛОВЛАРИ

22 декабрь 2019 йил

ДИИХБ Сайловни кузатиш бўйича миссиясининг
яқуний ҳисоботи

Варшава
2020 йил 13 май

МУНДАРИЖА

I.	ЯКУНИЙ ҲИСОБОТНИНГ ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ	1
II.	МУҚАДДИМА ВА ТАШАККУРНОМАЛАР	5
III.	МАСАЛА ТАРИХИ ВА СИЁСИЙ ВАЗИЯТ	5
IV.	САЙЛОВ ТИЗИМИ	7
V.	ҲУҚУҚИЙ-МЕЪЁРИЙ АСОС	8
VI.	САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ	10
A.	САЙЛОВ КОМИССИЯЛАРИНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ТАРКИБИ.....	10
B.	САЙЛОВ КОМИССИЯЛАРНИНГ ВАЗИФАСИ ВА ФАОЛИЯТИ.....	11
VII.	САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ	13
VIII.	НОМЗОДЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ	15
IX.	САЙЛОВ КАМПАНИЯСИ	17
X.	КАМПАНИЯНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ	20
XI.	МЕДИА	22
A.	ҲУҚУҚИЙ - МЕЪЁРИЙ АСОС.....	22
B.	МЕДИА МУҲИТ.....	23
C.	КАМПАНИЯНИ ЁРИТИШ.....	23
XII.	МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИКЛАР ИШТИРОКИ	25
XIII.	ЖАМОАТЧИЛИК ВА ХАЛҚАРО КУЗАТУВЧИЛАР	26
XIV.	ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ	26
XV.	САЙЛОВ КУНИ	28
A.	МУДДАТДАН ОЛДИН ОВОЗ БЕРИШ.....	28
B.	УЧАСТКАЛАР ОЧИЛИШИ ВА САЙЛОВ ЖАРАЁНИ.....	28
C.	ОВОЗ САНАШ.....	30
D.	ОКРУГ БЎЙИЧА САЙЛОВ НАТИЖАЛАРИНИ АНИҚЛАШ ВА НАТИЖАЛАРНИ ЭЪЛОН ҚИЛИШ.....	31
XVI.	ТАВСИЯЛАР	31
A.	БИРЛАМЧИ ТАВСИЯЛАР.....	31
B.	БОШҚА ТАВСИЯЛАР.....	33
ИЛОВА 1:	ЯКУНИЙ САЙЛОВ НАТИЖАЛАРИ	36
ИЛОВА 2:	САЙЛОВЛАРНИ КУЗАТИШ ХАЛҚАРО МИССИЯСИ ТАРКИБИДАГИ КУЗАТУВЧИЛАР РЎЙХАТИ	37
ДИИХБ ҲАҚИДА		45

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПАРЛАМЕНТ САЙЛОВЛАРИ
22 декабрь 2019 йил

ДИИХБ Сайловни кузатиш бўйича миссиясининг
якуний ҳисоботи¹

I. ЯКУНИЙ ҲИСОБОТНИНГ ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ

Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссиясининг (МСК) таклифига биноан ЕҲХТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ДИИХБ) 2019 йил 22 декабрда бўлиб ўтган парламент сайловларини кузатиш мақсадида Сайловни кузатувчилар миссиясини (СКМ) ташкил этди. ДИИХБ СКМ сайловлар ЕҲХТ мажбуриятлари ва бошқа демократик сайловлар борасидаги халқаро мажбуриятлар ва стандартларга, миллий қонунчиликка мувофиқ ўтганлигини баҳолади. Сайлов кунини кузатиш мақсадида ДИИХБ СКМ ҳамда ЕҲХТ Парламент Ассамблеясининг кузатувчилар делегациясидан иборат Сайлов кузатувчиларнинг халқаро миссияси (СКХМ) шакллантирилди. 2020 йилнинг 5 январидан 150 парламент округидан 25 тасида такрорий сайловлар ўтказилган. ДИИХБ бу такрорий сайловларни кузатмаган.

2019 йил 23 декабрь куни СКХМ эълон қилган Дастлабки натижалар ва хулосалар Баёнида сайловлар “такомиллашган қонунчилик асосида ва мустақил фикрга кўпроқ толерантлик асносида ўтказилди, аммо уларда ҳақиқий рақобат ва сайлов кунини қонунчиликка тўлиқ ҳурмат кузатилмади. Сайловлар амалга оширилаётган ислохотлар давом этиши, уларга фуқаролар даражасида ташаббус учун имкониятлар ҳамроҳ бўлиши кераклигини намойиш этди. Рақобатчи партиялар ўз сиёсий дастурини тақдим этди, ОАВда аксарияти жонли эфир орқали дебатлар бўлиб ўтди, лекин кампания қонунчилиги ҳамон чекловчидир ва сиёсий танлов доираси чекланганлигича қолди. Сўз эркинлигига тоқат ошган лекин мустақил бирлашмалар кам. Афсус, янги қонунчилик ва сайловларга тайёргарлик кўриш, уларни ўтказишнинг такомиллаштирилган механизми овоз бериш ва санаш жараёнини яхшиламади, халқаро кузатувчилар овоз санаш жараёнида йўл кўйилган жуда кўп жиддий қоидабузарликлар ва муҳим тартибларга эътиборсизлик ҳақида хабар берди” деб хулоса қилинган эди.

Парламент томонидан 2019 йилнинг июнида янги қабул қилинган Сайлов Кодекси ДИИХБнинг бир қатор аввалги тавсияларини ўз ичига олган ва сайлов қонунчилигини ЕҲХТ қоидалари, бошқа халқаро мажбуриятлар ва стандартларга яқинлаштирган. Хусусан парламентда депутатлик ўринларини сайловсиз берилиши бекор қилинган, овоз берувчилар сони жиҳатидан сайлов округлари тенглаштирилган, сайловчиларнинг бир нечта сиёсий партияни қўллаб-қувватлаб имзо қўйиш ҳуқуқи таъминланган. Илк бор қамоқда сақлаш жойларида ушлаб турилган ҳамда қамоққа олинган, шунингдек, ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар содир этганлиги учун озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга бўлди. Бироқ баъзи ҳуқуқий нормалар, айниқса сайлов ҳуқуқи билан боғлиқ нормалар ЕҲХТ мажбуриятлари ва халқаро намунавий амалиётга ҳамон зидлигича қолмоқда. Умуман олганда, демократик сайловлар учун муҳим бўлган фундаментал ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланишга

¹ Ушбу ҳисоботнинг фақат инглиз тилидаги версияси расмий ҳужжатдир. Норасмий таржима ўзбек ва рус тилларида мавжуд.

доир қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари ҳамон ушбу ҳуқуқлардан тўлиқ фойдаланиш имкониятларини ортиқ даражада чекламоқда.

Марказий Сайлов Комиссияси (МСК) парламент сайловларини янгича ташкиллаштирда барча имкониятларини ишга солди. Эътирофга сазовор ўзгаришлар, жумладан округдаги сайловчиларнинг ўртача сонини тенглаштириш мақсадида сайлов ҳудудлари чегараларининг тубдан ўзгариши, Сайлов Кодексини амалиётга тадбиқ қилишга ёрдамлашувчи қўшимча қатор МСК қарорлари чиқарилганлиги, ногиронлиги бор шахслар учун қулайликлар яратилгани, минглаб сайлов участка аъзоларини ўқитилгани, сайловчилар мунтазам хабардор қилинишидан иборатдир. Лекин бу ҳаракатлар кутилган яхшиланишга олиб келмади, сайлов куни амалиётларининг барча даражасида кўп сонли ва жиддий қоидабузарликлар давом этди. Участка сайлов комиссиялари (УСК) овоз бериш ва санаш қоидаларга амал қилмади, сайлов маъмурияти қоидабузарларга қарши жазо чораларини кўрмади.

Сайловчиларни рўйхатга олиш пассив бўлиб, сайловчилар ўзларининг доимий ёки вақтинчалик рўйхатдан ўтган яшаш жойларидаги сайловчилар рўйхатига киритилганлар. Бу сайловларда илк бор марказлашган Сайловчиларнинг ягона электрон рўйхатидан (СЯЭР) фойдаланилди. У қайта-қайта овоз беришни камайтириш ва сайловчилар қамровини анча кенгайтиришни олдига мақсад қилиб қўйган эди. Лекин МСК сайловчилар рўйхатини текширишдан аввал сайловчиларни рўйхатга олиш борасидаги маълумотларни ошкор қилмади, бу эса рўйхатга олиш жараёнининг шаффофлигини камайтирди. Сайлов куни сайлов рўйхатидан ўз маълумотини топа олмаган сайловчилар ўзларининг мазкур участка ҳудудида яшашларига далил келтирган ҳолда ўз овозларини беришлари мумкин бўлди, бу кўпроқ одамга сайлаш имкониятини бериш мақсадида қилинган бўлса ҳам, суистеъмомнинг олдини олиш қийин бўлгани учун халқаро намунавий амалиётга зиддир. Фуқарони бир нечта сайлов участкасида овоз беришини олдини олиш чоралари тизимли қўлланмагани боис баъзи фуқаролар истаганча овоз бериши мумкин бўлди.

Давлат рўйхатидан ўтган бешта сиёсий партияларнинг барчаси МСКга қўллаб-қувватловчи имзоларни тақдим этгач, уларга сайловда ўз номзодларини илғор суришга ижозат берилган. МСК рўйхатига олиш жараёни сайловчилар бир нечта сиёсий партияни қўллаб-қувватлаб имзо қўйишларига рухсат берилгандан сўнг энгиллашди. Лекин, қонунчиликда имзо варақаларининг МСК томонидан тўғри тўлдирилганлигини аниқлашнинг ҳамда имзо варақаларини ҳақиқий эмас деб асослашнинг аниқ, шаффоф тартиби белгиланмаган. МСК 150 сайлов округининг ҳар биридан 5 нафардан, жами 750 нафар номзодни рўйхатга олди. Олти нафар номзод сайлов кунига яқин сайловни тарк этди, бу ўз навбатида сайлов бюллетенларни қайта чоп этиш ёки улардаги чиқиб кетганларнинг маълумотларини қўлда ўчиришга олиб келди.

Парламентнинг сўнгги чақириғида аёллар Қонунчилик палатасининг 24 нафар (16 фоиз) аъзосини ташкил этган. 2019 йилда барча партиялар номзодларнинг камида 30 фоизи аёллардан иборат бўлиши лозимлиги ҳақидаги қонун талабини бажарган. Партиялар жами 41 фоиз (310 нафар) аёллар номзодини берди, шулардан 48 нафари (32 фоиз) депутат этиб сайланди, бу икки баробар ўсишдир. 2019 йилда МСК аъзолари сафидаги аёллар сони 3 дан 7 нафаргача ўсди, УСК аъзоларининг ярмисидан кўпи аёллар эди, лекин шуларнинг фақатгина учдан бир қисми УСК раиси бўлган. Гендер тенглик масалалари сайловолди кампанияси мобайнида унчалик муҳим мавзуга айланмаган, ОАВ диққати асосан эркак номзодларга тортилган.

Сайловолди кампаниясида партия ва номзодлар фаолиятига кенгроқ сиёсий майдон берилган, лекин МСК қарорлари сайлов кампаниянинг қолиплаган, ўта муфассал доирасини яратди.

Сайлов шартларининг тенглиги борасидаги талабнинг тор талқини партия ва номзодлар ўзларига хос индивидуал кампания стратегияси ва услубини белгилашда чеклади.

Сайлов Кодексига кўра, беллашаётган номзодлар сайловчилар билан учрашувларини сайлов маъмурияти билан ҳамкорликда ташкил этиши зарур. Номзодларнинг сайловчилар билан учрашувлар асосан маҳаллий даражадаги тадбирлар билан кифояланиб қолган, партиялар катта сайловолди тарғибот ва ташвиқот тадбирларини ўтказишга ҳаракат қилмади. Чекланган молиявий маблағлар тарғибот кампанияси жамоат ҳаётида унчалик сезилмаганига сабаб бўлиши мумкин. Кузатувчилар сайловолди тарғибот тадбирлари, материаллари ва услубларининг юқори тарзда бир-бирига ўхшаб кетишини, номзодларда ўзига хос тарғибот ёндашувларининг мавжуд эмаслигини таъкидлаган. Умуман олганда, партия ва номзодлар ўз рақиблари билан ҳаққоний рақобатга киришмади. Шунга қарамай, барча сиёсий партиялар уларга берилган сайловдаги имкониятлардан мамнун эканлигини билдирган.

Қонунчиликда партия ёки унинг номзодининг сайловлар, хусусан сайловолди кампанияси билан боғлиқ бўлган барча ҳаражатлари давлат бюджетидан қопланиши шартлиги белгиланган. Сиёсий партиялар ёки уларнинг номзодларини сайловда шахсий манбалардан олинган маблағлар ҳисобидан молиялаштириш тақиқланади. МСК томонидан номзодларга ажратилган маблағ миқдори фақатгина майда ҳаражатларни қоплайдиган даражада бўлиб, кўшимча тарғибот воситаларини сотиб олиш ва сайловчилар орасига кўпроқ кириб бориш имконини чеклади. Сайлов билан боғлиқ молиявий ҳисобдорлик ва тафтиш қоидалари шаффоф эмас.

Фикр ва сўз эркинлигига ҳурмат ошган шароит натижасида ОАВ кампанияни кенгрок ёрита олди. Сайлов кодекси ОАВ эфир вақти, нашр майдони ҳамда бошқа талаблар барча партиялар учун тенг ва бир хил бўлишини таъминлайди. Мониторинг натижалари шуни кўрсатдики, давлатга тегишли телеканаллар барча партияларга тенг эфир вақтини ажратган, лекин хабарлари асосан президент фаолиятига бағишланган. Хусусий телеканалларда сайлов кампанияси кенг ёритилмаган. Илк маротаба давлатга тегишли ва хусусий телеканаллар орқали партиялараро дебатлар узатилди, аксарияти жонли тарзда. Лекин фақатгина сайлов кампаниясининг охирларига келиб анаънавий ОАВ журналистлари дебатларда кўтарилаётган мавзуларни ёки партия сайловолди дастурларини таҳлил ва муҳокама қилаётгани кузатилди.

Миллий озчиликлар масаласи сайловолди кампаниясининг кун тартибида ўрин олмаган ва СКХМ кузатувчиларининг хабар беришича, сайлов кампанияси жараёнида миллий озчиликларга нисбатан салбий муносабат ёки камситувчи ҳаракатлар кузатилмади. Барча партиялар миллий озчиликлар вакили бўлмиш номзодларга эга, СКХМга партиялардаги суҳбатдошларнинг маълум қилишича, улар ўз тарғибот ва ташвиқот материалларини бошқа тилларда ҳам чоп этган. Баъзи округларда бюллетенлар рус ёки қорақалпоқ тилида нашр этилган. МСК хабарига кўра, бу сайловларда Қонунчилик палатасига сайланган депутатларининг 20 нафари (13 фоизи) миллий озчиликларга мансуб.

Сайлов қонунчилиги бузилганлиги ҳақида шикоят қилиш борасидаги ҳуқуқий нормалар умуман олганда шикоятларни кўриб чиқиш ва тегишли қарор чиқариш учун муносиб асос яратган. Лекин шикоят қилишнинг икки йўли (суд ёки юқори турувчи сайлов комиссияси) кўзда тутилганлиги англашмовчиликка олиб келиши, комиссиялар билан судларни такрорий шикоятлар билан банд қилиб қўйиши, бир хил бўлмаган ва бир-бирига зид қарор ва ҳукмлар чиқарилишига сабаб бўлиши мумкин. МСК кўпгина ёзма мурожаатларни олган, уларни тегишли мутассадиларга юборган. Бу

муружаатларнинг аксарияти МСК ёки суд қарорини талаб қилмагани учун, бу ҳуқуқий механизм хали амалиётда деярли синалмаган.

Мутассадилар кўпгина халқаро кузатувчиларни аккредитациядан ўтказди. Сайлов жараёнини кузатиш ҳуқуқига партия кузатувчилари эга, бошқа хусусий ташкилотлар ёки алоҳида фуқаролар учун кузатувчиликни амалга ошириш имконияти кўзда тутилмаган, бу эса мустақил назорат имконини камайтиради. Сайлов кодексида сайлов жараёнини жамоат кузатувчиси кузатиши белгилаб берилган, лекин бу мақом фақатгина фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бўлмиш ва сайловолди жараёнининг турли босқичларида қатнашган “Маҳалла” кўмиталаридан кузатувчилар билан чекланган. Расмийлар “Маҳалла” кўмиталарига фуқаролик жамиятининг институти сифатида қараса ҳам, ДИИХБ СКМнинг баъзи суҳбатдошлари бу институтни маҳаллий жамоавий назоратининг бир тури сифатида таърифлаган. “Маҳалла” кўмиталари УСК аъзолигига номзод таклиф этишдаги ролидан ташқари, сайлов участка чегарасини белгилашда, сайловчилар рўйхатини тузишда ва текширишда, сайловолди тарғибот ва ташвиқот тадбирларини ташкиллаштиришда ёрдам кўрсатади, унинг бу кўп қиррали фаолияти мустақил кузатувчи сифатида фаолиятига таъсир қилиши, манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқариши мумкин.

Сайлов жараёни асосан тинч муҳитда ўтди, лекин умуман олганда, кузатувларнинг 14 фоизда овоз бериш жараёни салбий баҳоланди, бу жиддий процедурал камчиликларга ишорадир. Сайловчиларга қаратилган мунтазам тренинг ва фуқаролик таълимига қарамай, кузатилган жиддий камчиликлар қуйдагилардан иборатдир: бир одам бир неча бор ва бошқалар номидан овоз бериши, хужжатларсиз овоз беришга имкон берилгани, сайлов куни рўйхатдан ўтган сайловчи бошқа сайлов участкасида ҳам рўйхатдан ўтганлигини текширмаслик. Сайловчилар овозини санаш жараёни 43 фоиз ҳисоботларда салбий баҳоланди. Кузатув олиб борилган сайлов участкаларининг деярли ярмисида, УСКлар белгиланган овоз санаш тартибга риоя қилмади. Овоз санашдаги жиддий камчиликлар қуйдагилардан иборат: УСК аъзоси бўлмаган шахслар овоз санаш жараёнига аралашган; овозларнинг ҳақиқий эканлигини белгилашдаги номунтазамлик ва асоссизлик; олдиндан имзоланган якуний баённомаларга натижаларни киритиш; баённомада натижаларни атайлаб сохталаштириш ҳамда якуний баённома нусхасини жамоатчилик учун осиб қўймаслик. Қонунчиликда талаб қилинганидек, овозлар саналгандан сўнг баъзи УСКлар якуний баённомани тўғри ОСКга олиб бормади. СКХМ кузатган 94 ОСКдан 15 тасида округ бўйича сайлов натижаларини аниқлаш жараёни салбий баҳоланган. Кузатилган ОСКларнинг ярмидан кўпроғида УСК аъзолари тўлдирилмаган якуний баённомани ОСК биносида тўлдираётганини ёки санаш жараёнидан кейин УСКда якуний баённомага киритилган маълумотларни ўзгартираётгани хабар қилинган, бундай қилишга ОСКларнинг расмий қарори мавжуд бўлмаса ҳам. 74 фоиз кузатувларда ОСКлар УСК баённомаларида хато топган.

Ушбу ҳисоботда Ўзбекистонда демократик сайловлар бўйича ЕҲХТ доирасидаги мажбуриятлар ҳамда бошқа халқаро мажбуриятлар ва меъёрларга тўлалигича мувофиқ бўлмиш сайловларни ўтказиш борасидаги ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор тавсиялар кўриб чиқиш учун тақдим этилмоқда. Бирламчи тавсиялар чинакам сиёсий рақобатни, сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликларини тўлиқ таъминлашга, сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилишига, сайлов ҳамда овоз санаш жараёнининг ҳалоллигини оширишга, округ ва сайлов участкаси қатламидаги дастлабки ва якуний сайлов натижаларини ўз вақтида чоп этиш орқали шафоқфликни оширишга тегишли қонун ва қарорлар қайта кўриб чиқилиши ва ўзгартирилишига доир. ДИИХБ сайлов жараёнини янада яхшилашда ва ушбу ҳамда аввалги

ҳисоботларда берилган тавсияларга амал қилишда Ўзбекистон Республикасининг ҳокимият органларига ёрдам беришга тайёр.

II. МУҚАДДИМА ВА ТАШАККУРНОМАЛАР

Марказий сайлов комиссиясининг (МСК) расмий таклифи асосида ЕҲХТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ЕҲХТ/ДИИХБ) 25 ноябрь куни Сайловни кузатувчилар миссияси (СКМ) ни ташкил этди. Элчи Тана де Зулуэта бошчилик қилган СКМ Тошкент шаҳрида жойлашган 11 кишидан иборат асосий жамоа ҳамда 3 декабрдан минтақаларга чиққан 30 кишидан иборат узоқ муддатли кузатувчилар (УМК)дан ташкил топган.

ДИИХБ СКМ сайловлар ЕҲХТ қоидалари ва бошқа демократик сайловлар борасидаги халқаро мажбуриятлар ва стандартлар, миллий қонунчиликка мувофиқ ўтганлигини баҳолади. Ушбу якуний ҳисобот 2019 йил 23 декабрь куни эълон қилинган Дастлабки натижалар ва хулосалар Баёнига асослангандир.

Сайлов кунини кузатиш мақсадида ДИИХБ СКМ ҳамда ЕҲХТ Парламент Ассамблеясининг кузатувчилар делегациясидан иборат Сайлов кузатувчиларнинг халқаро миссияси (СКХМ) шакллантирилди. ЕҲХТнинг амалдаги раиси ЕҲХТ ПА президенти Георгий Церетелини ушбу сайловларда ЕҲХТнинг махсус мувофиқлаштирувчиси ва ЕҲХТ қисқа муддатли кузатувчилар миссиясининг етакчиси этиб тайинлади. СКХМ доирасида сайлов куни 37 давлатдан 316 кузатувчи иштирок этди. ДИИХБ СКМ мамлакатда 29 декабр кунигача бўлган.

ДИИХБ СКМ Марказий сайлов комиссиясига сайловни кузатиш учун юборган таклифи, Ташки ишлар вазирлиги ва МСКга кўрсатган ёрдамлари ва ҳамкорлиги учун ўз миннатдорчилигини билдиради. Шунингдек СКМ кўрсатган ҳамкорликлари ва билдирган фикри учун бошқа марказий ва маҳаллий давлат муассасалари, сиёсий партиялар, ОАВ ва блогерлар, фуқаролик жамияти ташкилотлари ҳамда халқаро ҳамжамият вакилларига ўз миннатдорчиликларини изҳор этади.

III. МАСАЛА ТАРИХИ ВА СИЁСИЙ ВАЗИЯТ

20 сентябрь куни МСК Олий Мажлиснинг қуйи палатасига ҳамда Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайлов 22 декабрь куни бўлиб ўтишини эълон қилди.² Олий Мажлиснинг қуйи палатаси бевосита сайланадиган 150 та аъзодан иборат. Бу парламент сайловлари ташаббускори президент Шавкат Мирзиёев бўлмиш 2017-2021 Тараққиёт стратегияси контекстида ўтди. Стратегия Ўзбекистоннинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жабҳаларини ислоҳ қилишга қаратилган. Хусусан, Стратегиянинг сиёсий жабҳасида кўзда тутилган ислохотлар парламент ва сиёсий партиялар аҳамиятини ошириш, давлат ва жамият бошқарувини (шу жумладан, медиа ва фуқаролик жамиятини) такомиллаштириш, қонун устиворлиги ва суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашга қаратилган. Президент ортга қайтмайдиган янгиланиш ва демократлаштириш жараёнлари деб баҳолаган бу ислохотлар босқичма босқич татбиқ этилмоқда.

² ДИИХБ СКМ фақатгина 22 декабрь куни бўлиб ўтган парламент сайловларини кузатган лекин маҳаллий вакиллик органларига парламент билан бир пайтда сайлов ўтказишининг таъсирини ҳам баҳолаган.

Сайловлар "Янги Ўзбекистон – янги сайловлар" шиори остида ўтказилди ва амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим бир қисми сифатида эътироф этилди. Сайловлар арафасида ўз фикрини бемалол баён этаётганлар, кўп бўлмаса ҳам, мавжуд эди ва тобора дадиллашаётган эдилар. Баъзи фуқаролар ижтимоий тармоқ ва блогларида сиёсий қарашларини эркинроқ билдиришни ўзига эп кўрди. Умуман олганда, ушбу даврда фуқаролар ўз эътирозларини билдиришига, сиёсий партияларнинг дастурий ҳужжатларини муҳокама қилишига кенгроқ имкон яратилди, расмийлар ҳам танқидга, ҳусусан давлат идораларини танқид қилинишига кўпроқ бағрикенглик кўрсатдилар. Лекин, йиғилиш эркинлиги борасидаги баъзи қоидалар енгиллаштирилган бўлса ҳам, оммавий норозилик, ҳусусан ижтимоий медида билдирилган норозилик таъқиб ва ҳатто қамоқ билан тугаши мумкин. Шунингдек, кенг кузатув имкониятларига эга бўлган хавфсизлик аппарати ҳамон ўз жойида ва фуқаролар феъл-атворида таъсир қилмоқда.

Конституцияда президентга кенг ваколатлар берилган. Давлат раҳбари ижро этиш юзасидан республиканинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқариши орқали парламент билан бир қаторда қонунчилик ташаббусига эга. 2014 йилда, Бош вазир номзодини Қонунчилик палатасига сайловда энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия томонидан таклиф этилишининг киритилиши орқали парламентнинг роли кучайтирилган эди. 2019 йил мартида Вазирлар Маҳкамасининг аъзоларини Қонунчилик палатаси маъқуллашини ва кейин президент томонидан тасдиқланишини кўзда тутадиган яна бир ўзгартириш киритилди. Бу ҳокимиятлар бўлинишидаги мувозанатда эҳтимолий катта ўзгаришларни англатади. Лекин бу ўзгаришларга қарамай, муддати тугаётган чақириқдаги Қонунчилик палатаси 108 аъздан иборат, 42 нафар аъзоси ижроия ҳокимиятдаги турли лавозимларга ишга ўтган эди. Бўшаб қолган ўринларга такрорий сайлов ўтказилмаган.³ Умуман олганда, аёллар сиёсат ва жамият ҳаётида етарлича ўрин олмаган. Аёллар аввалги чақириқдаги Қонунчилик палатасининг аъзоларининг 16 фоизини, Сенат аъзоларининг 17 фоизини ташкил этган.

2014 йилнинг 21 декабрида 135 ўринга бўлиб ўтган парламент сайловларида Ўзбекистон Либерал Демократик Партияси (ЎзЛиДеП) 52 ўрин, “Миллий Тикланиш” Ўзбекистон Демократик Партияси (ЎДП) 36 ўрин, Халқ Демократик Партияси (ХДП) 27 ўрин ҳамда “Адолат” Ўзбекистон Социал Демократик Партияси (СДП) 20 ўрин олган эди. Ўша пайтдаги қонунчиликка кўра, Қонунчилик палатасидаги 15 ўрин Ўзбекистон Экологик Ҳаракатига ажратилган.⁴

Рўйхатдан янги сиёсий партия, Ўзбекистон Экологик партияси (ЎЭП) ўтказилган бўлса ҳам, 2003 йилдан бери бошқа янги сиёсий партия рўйхатдан ўтказилмаган, сайловчиларга берилган сиёсий танлов имкони асосан ўзгармаган.⁵ 2014 йилдаги сайловлардан кейин парламентдаги партиялар кўпчилик ва озчилик блокларини тузган, лекин уюшган ҳақиқий сиёсий муҳолифат мавжуд эмас, ҳозирча партияларнинг ҳеч қайси бирини президентга муҳолиф деб бўлмайдди. Аксинча, бешта партиянинг барчаси президент сиёсатини қўллаб-қувватлайди, улардан ҳеч қайси бири президент

³ 2017 йилда президент парламент фаолияти самарасиз эканлигини танқид қилган. Президент маълум қилишича, 136 та қонунчилик ташаббусидан бор-йўғи 27 таси депутатларга тегишли бўлиб, улар ҳам асосан амалдаги қонунларга Президентнинг фармон ва қарорларидан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалардир.

⁴ 2019 йилнинг 22 январида Ўзбекистон Экологик партияси Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтган. ЎЭХ фаолият юриштида давом этмоқда, лекин унинг раиси ва раҳбарияти ЎЭПга раҳбарлик қилмоқда.

⁵ ЎзЛиДеП 2003 йилда тузилган, 2008 йилда “Миллий Тикланиш” партияси билан “Фидокорлар” партияси қўшилишидан янги “Миллий тикланиш” партияси тузилган. 2019 йилнинг июнь ойида “Эзгулик” инсон ҳуқуқлари гуруҳи ўз Facebook саҳифасида Ўзбекистон президентига, Олий Мажлис раҳбариятига, Адлия вазирига ва Омбудсманга мурожаат қилиб, сиёсий партияларни рўйхатдан ўтказиш талабларини юмшатишига чақирган.

сиёсатига муқобил сиёсатни таклиф қилмайди. Сиёсий плюрализмнинг даражасининг чекланганлиги, хусусан чинакам сиёсий муҳолифатнинг мавжуд эмаслиги 2019 йилдаги сайловлар фарқли сиёсий дунёқарашдаги партиялар ўртасида ҳақиқий беллашув бўлмаганини англатади.⁶

Сайловолди даврида маҳаллий сайлов маъмурияти, фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий ҳокимликлар одатда партия вазифаси бўлмиш муайян роль ва функцияларни ўз бўйнига олган.⁷ Расмийлар “Маҳалла” қўмиталарига фуқаролик жамиятининг институти сифатида қараса ҳам, уларга ҳукуматнинг баъзи ваколатлари берилган, ДИИХБ СКМ баъзи суҳбатдошлари бу институтни маҳаллий жамоат назоратининг бир тури сифатида таърифлаган.

IV. САЙЛОВ ТИЗИМИ

Ўзбекистон Олий Мажлиси ваколат муддати беш йил бўлмиш икки палатадан — Қонунчилик палатаси (қуйи палата) ва Сенатдан (юқори палата) иборат бўлиб, олий давлат вакиллик органи ҳисобланади. Сенат 100 нафар аъзога эга, улардан 84 нафари билвосита Қорақалпоғистон Жўкорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳар халқ депутатлари Кенгашларининг аъзолари орасидан сайланади. Қолган 16 нафари президент томонидан тайинланади. Қонунчилик палатасига аъзолар 150га бир-мандатли мажоритар сайлов округларидан бевосита сайланади. 2014 йилдаги парламент сайловларидан фарқли ўлароқ, 2019 йилдаги парламент сайловларида, ЕХХТ мажбуриятларига мувофиқ, Қонунчилик палатасидаги барча 150 нафар депутат тўғридан-тўғри сайланди.⁸

Сайлов округларининг сони 135дан 150га чиққани сайлов ҳудудлари чегараларини тубдан ўзгартиришни тақозо этди.⁹ Барча округларнинг чегараси 12 вилоят, Қорақалпоғистон республикаси ва Тошкент шаҳри чегараларининг доирасидадир.¹⁰ Тенг овоз бериш тамойилига мувофиқ, Сайлов Кодекси сайлов округларидаги сайловчилар сонининг йўл қўйиладиган энг кўп четга чиқиши ўн фоиздан ошмаслигини талаб этади.

Биринчи раундда сайловчилар рўйхатига киритилган сайловчиларнинг ярмидан кўпининг овозини олган номзод ғолиб деб топилади; улардан ҳеч бири сайланмаса, энг кўп овоз олган икки нафар номзод бўйича округда икки ҳафталик муддатда такрорий овоз бериш ўтказилади. Сайлов, агар унда республикадаги сайловчиларнинг ўттиз уч фоиздан ками иштирок этган бўлса, ўтмаган деб топилади.

⁶ 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген Хужжатининг 3-параграфи сиёсий ташкилотлар борасида плюрализм заруратини урғулайди.

⁷ Маҳалла ўзбек жамиятининг анаънавий институти бўлиб, ҳозирда давлат ва жамият ўртасидаги боғловчи бўғин сифатида фаолият юритмоқда. Маҳалла институти 1993 йилдаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институтлари тўғрисидаги қонун билан расмийлаштирилган. Маҳалла қарорларини бузиш ҳуқуқий оқибатларига олиб келиши мумкин

⁸ Копенгаген Хужжатининг 7.2-параграфида ЕХХТга аъзо давлатлар “Миллий парламентнинг энг камида битта палатасида барча ўринлар тўлалигича халқнинг овоз бериши асосида тақсимланишини таъминлаши” лозимлиги кўрсатилган.

⁹ Янги округ чегаралари МСКнинг 2019 йил 7 октябрдаги 954-қарори билан расмийлаштирилган.

¹⁰ Ҳар бир вилоятда округлар сони 4 тадан (Сирдарё) 17 тагача (Фарғона).

V. ХУҚУҚИЙ-МЕЪЁРИЙ АСОС

Ўзбекистон ҳақиқий сайловларни ўтказиш учун муҳим бўлмиш асосий эркинликларни кафолатлайдиган инсон ҳуқуқлари борасидаги бир неча халқаро ҳужжатларга кўшилган.¹¹ Парламент сайловларининг қонуний базаси сўнгги марта 2019 йил сентябрида ўзгартиришлар киритилган Конституция (1992), 2019 йил июнидан кучга кирган янги Сайлов кодекси, 1996 йилдаги “Сиёсий партиялар тўғрисидаги” қонун (2019 йил октябрида ўзгартиришлар киритилган), 2004 йилдаги “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисидаги” қонун (2019 йил декабрида ўзгартиришлар киритилган), Жиноят Кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси (иккисига ҳам сўнгги ўзгартиришлар 2019 йил ноябрида киритилган), президент қарорлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан иборат. МСКнинг сайловларни ташкиллаштириш ва ўтказишга оид қарор ва норматив ҳужжатларидан норматив ҳужжат мақомида бўлиб, ижроси мажбурийдир.

Сайлов қонунчилиги 2019 йилда салмоқли тарзда ўзгарди. Тарқоқ бешта қонун ва кўплаб қонуности ҳужжатларини ўзида мужассамлаштирган ягона Сайлов кодекси қабул қилинганлиги сайлов қонунчилигининг тушунарлигини ва шаффофлигини оширган.¹² Ушбу Сайлов Кодексини ишлаб чиқиш жараёнида ўзбек томони ДИИХБнинг аввалги муайян тавсияларини кўриб чиққан, ДИИХБ билан ўзаро манфаатли мулоқотда бўлган ва ДИИХБ, Европа Кенгашининг Қонунлар оркали демократия Комиссиясининг (Венеция Комиссияси) лойиҳа ҳақидаги фикрини сўраган.¹³

Сайлов Кодекси ДИИХБнинг бир қатор аввалги тавсияларини ўз ичига олган ва сайлов қонунчилигини ЕХХТ қоидалари, бошқа халқаро мажбуриятлар ва стандартларга яқинлаштирган. Хусусан парламентда депутатлик ўринларини сайловсиз берилиши бекор қилинган, овоз берувчилар сони жиҳатидан сайлов округлари тенглаштирилган, сайловчиларнинг бир неча сиёсий партияни, номзодларни қўллаб-қувватлаб имзо қўйиш ҳуқуқи таъминланган. Илк бор қамокда сақлаш жойларида ушлаб турилган ҳамда қамокқа олинган, шунингдек, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар содир этганлиги учун озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга бўлди.

Сайлов Кодексининг қабул қилинганлиги сайловларни ўтказиш учун такомиллаштирилган ҳуқуқий асос яратган, лекин аввалги қонунлардан Кодексга кўчиб ўтган баъзи моддалар ЕХХТ қоидалари, умум қабул қилинган бошқа халқаро мажбуриятлар ва стандартларга зиддир. Шу жумладан, сайланиш ҳуқуқини фақатгина партия номзодлари билан кифоялаш, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар сайловда иштирок этмаслиги каби нормалар, номзоднинг Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаши ва бунинг муддати борасидаги талабларни бекор қилиш борасидаги тавсиялар ҳамон инобатга олинмаган.¹⁴

¹¹ Ўзбекистон Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияга (CEDAW), 1995 йил 28 сентябрда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга (ICCPR), Барча турдаги ирқий дискриминацияларга барҳам бериш конвенциясига, Коррупцияга қарши БМТ конвенцияси қўшилган. Ўзбекистон 2009 йилда Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни (CPRD) имзолаган, лекин ҳали ратификация қилмаган.

¹² Илгари МСК фаолияти, президент сайловлари, парламент сайловлари, маҳаллий сайловларни ўтказиш алоҳида бешта қонун билан тартибланган эди.

¹³ ДИИХБ ва Венеция Комиссиясининг [Сайлов Кодекси лойиҳаси ҳақидаги қўшма Хулосасига қаранг](#).

¹⁴ Копенгаген ҳужжатининг 7.5-бандига қаранг, унда ЕХХТга иштирокчи давлатлар “фуқароларнинг мустақил равишда ёхуд сиёсий партиялар ёки ташкилотлар вакиллари сифатида, ҳеч бир камситишсиз, сиёсий ёки давлат лавозимларига давогарлик қилиш ҳуқуқини хурмат қилиш” мажбуриятини олганлар.

Умуман олганда, баъзи қонун ва қонуности норматив ҳужжатлар демократик сайловлар учун муҳим бўлган фундаментал ҳуқуқ ва эркинликлардан фуқаро ва номзодлар фойдаланиш имкониятларини ҳаддан ташқари чекламоқда.¹⁵ Сиёсий партияни рўйхатдан ўтказиш ва унинг фаолиятини тугатиш борасидаги талабларни бажариш қийин, бу қоидалар ўзбошимчалик билан талқинга йўл қўймоқда.¹⁶ Ушбу факторлар 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген Ҳужжатининг 7.6-моддасига зиддир.¹⁷

Сиёсий партияларни ташкил этиш ва уларнинг фаолияти борасидаги ҳаддан ташқари чекловчи ёки камситувчи ҳуқуқий чекловлар бартараф этилиши керак. Чинакам сиёсий рақобатни таъминлаш мақсадида партияларни рўйхатдан ўтказиш ва унинг фаолияти билан боғлиқ қонунчилик плюрализмни тарғиб этадиган шаклда талқин ва татбиқ этилиши зарур.

Ижобий томонда, сўнгги пайтларда нодавлат ташкилотларни (ННТ) рўйхатдан ўтказиш учун қўйилган маъмурий талаблар озгина юмшатирилган.¹⁸

Тинч йиғилиш эркинлиги Конституцияда кўзда тутилган бўлса ҳам, алоҳида қонун билан тартибга солилмаган.¹⁹ Сайлов Кодекси кўра, номзодлар аввалдан “маълум” қилган ҳолда сайловчилар билан учрашувлар ўтказиши мумкин, лекин 2014 йилдаги Вазирлар Маҳкамасининг қарори “оммавий тадбирлар” ўтказиш учун аввал рухсатнома олишни талаб этади. Бу рухсатномани олиш учун оммавий тадбир ташкилотчиси оммавий тадбирни ўтказиш мўлжалланган санадан олдин ўттиз иш кунидан кечиктирмай ҳужжатларни махсус комиссияга топшириши керак.²⁰ Ушбу қоидаларнинг амал қилиши йиғилишлар, намойишлар, кўча юришлари ва намойишларини ўтказишга татбиқ этилмаслиги қарорда очиқ-ойдин белгиланган бўлса ҳам, барча катта

¹⁵ “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича халқаро битим”нинг 25-моддасига берилган 25-Умумий Шарҳнинг 25 параграфида айтилишича, “25-моддада кўрсатилган барча ҳуқуқлардан тўлиқ фойдаланиш [...] Пактнинг 19, 21 ва 22-моддаларида кўрсатилган ҳуқуқлардан тўлиқ фойдаланишни, шу жумладан алоҳида ёки сиёсий партия ёки ташкилот сафида сиёсий фаолият олиб бориш, сиёсатни муҳокама қилиш, тинч намойиш ва йиғилишлар ўтказиш, танқид қилиш ва муҳолиф бўлиш, сиёсий материалларни тарқатиш, сайловолди кампаниясида номзод сифатида қатнашиш ва сиёсий ғояларни тарғиб қилиш ҳуқуқидан тўлиқ фойдалана олиш ҳуқуқини тақозо этади”.

¹⁶ Сиёсий партиялар тўғрисидаги қонунда сиёсий партиянинг устави, мақсадлари, вазифалари ва фаолият услуби Конституциясига ҳамда бошқа (аниқ айтилмаган) қонун ҳужжатларига зид бўлса партия рўйхатга олинмаслиги айтилган. [ДИИХБ ва Венеция Комиссиясининг Сиёсий партиялар фаолиятини тартибга солиш йўриқномасида](#) “партияни рўйхатдан ўтказмаслик учун сабаблар қонунчиликда аниқ айтилиши ва объектив мезонларга асосланган бўлиши кераклиги” тавсия этилган. [БМТ Инсон ҳуқуқлари Қўмитаси](#) авваллари Ўзбекистонда сиёсий партия ва жамоат ташкилотларини рўйхатдан ўтказишда “асоссиз, ўта чекловчи ва мураккаб талаблар” ҳамда муҳолиф партиялар рўйхатдан ўтказилмаётгани борасида ҳавотир билдирган эди.

¹⁷ 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген Ҳужжатининг 7.6-параграфида “шахслар ёки сиёсий гуруҳлар ўз сиёсий партияси ёки бошқа сиёсий ташкилотини эркин тузиш ҳуқуқи [...]” кўрсатилган. Шунингдек, 1966 йилдаги Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактга 1996 йилдаги БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитасининг Умумий Шарҳининг (25-Умумий Шарҳ) 26-параграфига қаранг.

¹⁸ Енгиллаштирилган талаблар асосан ННТ грант шартномалари, давлат божини тўлаш, йиллик ҳисобот талаблари ва режалаштирилган тадбирлар ҳақида Адлия вазирлигини огоҳлантириш билан боғлиқ. Адлия вазирлигининг ДИИХБ СКМга маълум қилишича, 2018 йилда ННТни рўйхатдан ўтказиш бўйича 921 ариза тушган бўлиб, шундан 811 таси қондирилган. 2019 йилнинг 1 декабригача 605 ариза тушган бўлиб, шундан 462 таси қондирилган.

¹⁹ Ўзбекистон Конституциясида “Фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини митинглар, йиғилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар” деб айтилган.

²⁰ Оммавий йиғилишларни ўтказиш ҳақида алоҳида қонун мавжуд эмас, оммавий тадбирларни ўтказиш 2014 йилда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 205-қарори билан тартибга солинади. Тошкент, Нукус шаҳарлари ва вилоят марказлари ҳудудида 200 ва ундан кўп кишилар иштирокида, бошқа ҳудудларда 100 ва ундан кўп киши иштирокида ўтказиладиган оммавий тадбирлар учун рухсатнома олинади.

Йиғилишларга аввал мутасаддилардан рухсат олиш керак деган (янглиш) фикр кенг тарқалган.²¹ Бу тадбирни қонунан ўтказиш учун ташкилотчилар ва иштирокчилар қайси қоидаларга риоя қилиши кераклиги борасида ноаниқликларга сабаб бўлмоқда.²²

Конституцияда сўз эркинлиги кафолатланган, лекин айтилган вақтда бу эркинликларни чеклаш мумкин бўлган кўпгина жиной ва маъмурий жазо нормалари ҳамон кучда қолмоқда. Бу ўз навбатида самарали сайловолди кампаниясини олиб боришга ва сайловчиларнинг онгли танлов қила олишига тўсқинлик қилиши мумкин.

Сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликлари борасида чекловлар ўрнатиш истисно тарзида, фақатгина зарур бўлганда, демократик тамойилларга амал қилган ҳолда, бундан кўзланаётган ҳуқуқий мақсадга мутаносиб бўлганда, ўзбошимчалик ва ўта таққилаш тусида бўлмаганида қўлланилишини таъминлаш мақсадида барча тегишли қонун ва қарорлар қайта кўриб чиқилиши ва ўзгартирилиши лозим.

VI. САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ

A. САЙЛОВ КОМИССИЯЛАРИНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ТАРКИБИ

Сайловлар Марказий Сайлов Комиссияси (МСК), 150 та округ сайлов комиссиялари (ОСК) ва 10,300 га яқин участка сайлов комиссиялари (УСК), шу жумладан хорижда тузилган 55 УСК томонидан ташкиллантирилди. Қонунчиликда масалаларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш сайлов комиссиялари томонидан коллегиял тарзда, очиқ ва ошкора амалга оширилиши белгиланган.

Мустақил конституцион орган мавқеъига эга МСК доимий орган бўлиб, кенг тартибга солувчи ваколатларга эга. ОСК ва УСКлар ҳар бир сайлов учун янгидан тузилади. МСК ва округ сайлов комиссияси (ОСК) аъзоларини ҳудудий кенгаш депутатлари тавсия этади. МСК аъзолари Олий Мажлиснинг икки палатаси томонидан чекланмаган муддатга тайинланади. МСК ОСКлар таркибини тасдиқлайди.²³ Участка сайлов комиссиялари (УСК) аъзолар таркиби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан таклиф этилиб, бу номзодларни тегишли ОСК тасдиқлайди.

²¹ Оммавий тадбирларни ўтказиш қоидаларини бузганлар жаримага тортилади. 2019 йилнинг июнида киритилган митинглар, йиғинлар ва намойишлар тўғрисидаги қонун лойиҳаси аввалдан рухсат олиш тизимини киритиш ҳамда ушбу тадбирларни ўтказишда хаддан ташқари катта чекловлар қўйиш кўзда тутилган. Қаранг [ДИИХБнинг Қонун Лойиҳасига Шарҳи](#). ДИИХБ СКМ суҳбатдошларига кўра, рухсат олиш борасидаги ноаниқликлар намойишлар деярли ўтказилмаслигига сабаб бўлганини айтмоқда.

²² [БМТ Инсон ҳуқуқлари Кўмитаси](#) аввалроқ Ўзбекистонда “тинч намойишлар ўтказишга қонун ва амалиётда ўзбошимча чекловлар қўйилгани, жумладан тинч намойишларини ҳуқуқ муҳофаза қилувчи органлар ходимлари томонидан куч билан тарқатилиши, иштирокчилар қамокқа олиниши ва қийноқларга солинаётгани” борасида ҳавотир билдирган эди.

²³ Сайлов Кодексида ОСКлар “МСК томонидан тасдиқланиши” айтилган, лекин маҳаллий депутатлари таклифи маъқулланмаса нима бўлиши аниқлаштирилмаган. ОСК аъзолигига номзодлар маҳаллий халқ депутатлари Кенгашларининг мажлисларида муҳокама қилинади ҳамда Марказий сайлов комиссияси томонидан тасдиқлаш учун тавсия этилади. УСК аъзолигига номзодларни “Маҳалла” кўмиталари ва бошқа жамоат ташкилотлари тавсия этади ва номзодларни ОСК тасдиқлайди.

ОСК ва УСК аъзолигига номзод таклиф этиш тартиби ушбу муваққат сайлов комиссиялар аъзоларининг мустақиллиги борасида ҳавотир туғдирмоқда. Сайловдан сўнг ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган МСК сайлов кунидаги маъмурий аралашувлар борасидаги ўзининг ҳавотирларини билдирди. МСК ва ОСК алал оқибат ОСК ва УСК (тегишлича) аъзоларини тасдиқласа ҳам, ОСК ва УСК аъзолигига номзодларни бошқа жамоат ва хусусий ташкилотлар таклиф этади.

Сайлов маъмуриятининг мустақиллигини кучайтириши мақсадида, МСКга очиқ ва рақобатдаги жараён орқали танланган ОСК ва УСК аъзоларини тўғридан тўғри тайинлаш ҳуқуқини бериши мақсадга мувофиқдир.

МСК таркиби 16 аъзодан 21 аъзога ўсган, шулардан 11 нафари, жумладан раис ўринбосари ва котиби 2019 йилда тайинланган. ОСК аъзолари сони 1600, УСК аъзолари сони 112,000 кишини ташкил этади ва улар вақтида тайинланган. 2019 йилдаги ўзгаришлар натижасида МСК сафидаги аёл аъзолар сони 3 нафардан (19 фоиз) 7 нафаргача (33 фоиз) кўпайди.²⁴ МСК берган маълумотларга кўра, ОСК аъзоларининг 46 фоизи, УСК аъзоларининг 49 фоизи аёллардир.²⁵

Маҳалла кўмиталари расман сайлов маъмурчилигининг бир қисми бўлса ҳам, УСК аъзолигига номзод таклиф этишдаги ролидан ташқари, сайловга тайёргарлик ишларида муҳим ўрин тутди. ОСК ва УСКлар тузилишидан олдин маҳалла кўмиталари сайлов участка чегарасини белгилашда, сайловчилар рўйхатини тузишда ва текширишда ёрдам кўрсатган.

В. САЙЛОВ КОМИССИЯЛАРНИНГ ВАЗИФАСИ ВА ФАОЛИЯТИ

МСК янги қонунчилик асосида парламент сайловларини ташкиллаштириш ва ўтказишда барча имкониятларини ишга солди. Сайлов округларининг сони 135дан 150га чиққани сайлов ҳудудлари чегараларини тубдан ўзгартиришни тақозо этди. ОСК ва УСКлар ҳали тузилмагани учун МСКга сайлов участка чегарасини белгилашда маҳаллий бошқарув органлари ҳамда маҳалла кўмиталари муҳим ёрдам кўрсатган. Чегаралар белгилангандан сўнг ҳар бир округдаги сайловчиларнинг ўртача сони тенглашди, натижада амалиёт бу борадаги халқаро стандартларга мос бўлди.

МСК кўплаб мажбурий қарорларни, хусусан норматив акт мақомидаги ҳужжатларни қабул қилиши натижасида сайлов қонунчилиги салмоқли даражада тартибга келтирилди.²⁶ МСК 80га яқин, шу жумладан партиялар ва уларнинг номзодларини рўйхатдан ўтказиш ҳақида, номзодларнинг сайловолди ташвиқотиغا, хорижда сайлов участкаларини тузишга, сайлов бюлетенларини тасдиқлашга доир қарорлар чиқарган. МСКнинг бу қарор ва ҳаракатлари қонунчиликка мувофиқ эди, лекин баъзилари кечроқ қабул қилинди.²⁷ МСК сайлов жараёнининг салмоқли қисмига аниқлик киритган бўлса ҳам, овоз санаш ва айниқса якуний баённомани тузиш жараёни етарлича тартибланмаган, бу СКХМ сайлов куни хабар берган УСКлар томонидан овоз

²⁴ Сайлов комиссияларидаги гендер тенглик талаби 2019 йил сентябрида қабул қилинган қонунда кўзда тутилган.

²⁵ [1997 йилдаги БМТнинг Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги \(CEDAW\) конвенцияси](#) Кўмитасининг 23-умумий Тавсияларининг 26-параграфи Давлатлардан аёлларнинг жамоат ва сиёсат ҳаётидаги иштироки ҳақида ҳисобот берганда, аёллар ҳақида маълумотларни ажратилган ҳолда тақдим этишлари талаб қилади.

²⁶ Шу жумладан партия кузатувчилари ва ишончли вакилларининг сайлов кунидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларига, номзодларнинг сайловолди ташвиқотиغا, қамоқда сақлаш жойлари ва хорижда сайлов участкаларини тузишга, сайлов бюлетенларини тасдиқлашга доир мажбурий қарорлар чиқарган.

²⁷ Масалан, муддатдан олдин овоз беришни ташкиллаштириш ҳамда имконияти чекланган сайловчиларга шароит яратиш ҳақидаги МСК қарорлари аксар ўқув машғулоти яқунлангандан сўнг, 3 декабрда қабул қилинган.

санашдаги, ОСКлар томонидан якуний баённома тузилишидаги ўзбошимча ёндашувига сабаб бўлган факторларидан бири бўлиши мумкин.

МСК овозларни санаб чиқиши ва натижани жадвал шаклига келтириши билан боғлиқ ойдин, тўғри кетма-кетликдаги тартиб ва кафолатларни ўз ичига мужассам этган қоидаларни тасдиқлаган мажбурий қарор қабул қилиши мақсадга мувофиқдир. Ушбу жараёнларни барча даражадаги ижрочилар тушуниб олишлари у учун МСК қадам-бақадам йўриқномаларни ҳамда кўرғазмали материалларни ишлаб чиқиши масаласини кўриб чиқиши лозим.

МСК ўз вебсайтида сайловга оид тўлиқ маълумотларни ўз вақтида мунтазам бериб келди, лекин баъзи муҳим маълумотлар, жумладан батафсил сайлов натижалари чоп этилмаган.

Шаффофликни ошириш мақсадида МСК ўз вебсайтида округ ва сайлов участкаси қатламидаги дастлабки ва якуний натижаларни сайлов куни ўтиши билан иложли борица тезроқ чоп этиши лозим.

ДИИХБ СКМ кузатувчилари МСК ва мамлакат бўйлаб 142 УСКлар билан учрашди, улар барча сўралган маълумотларни ўз вақтида тақдим этган. Баъзи истиснолардан ташқари, ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган барча УСК аъзолари қонунчиликда талаб қилинганидек, масалаларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш сайлов комиссияси томонидан коллегиял тарзда, очиқ ва ошкора амалга оширилаётганини билдирган. Лекин ОСК ва УСК аъзолари вазиятга қараб йиғилгани учун, ДИИХБ СКМ сайлов кунидан олдин ОСК ва УСК йиғилишларида иштирок этишга фурсат тополмади. Қонунчиликда УСК ва ОСК қарорларини ошкор этиш тартиби аниқ белгиланмаган, баъзи УСК қарорлари пештахталарда осилган, ОАВда чоп этилган, баъзилари УСКлар томонидан ДИИХБ СКМ сўровига биноан дарҳол тақдим этилган.

Сайлов билан боғлиқ ташкилий ишлар ўз вақтида ва самарали ташкил этилган. Муддатдан олдин овоз бериши 12-18 декабрь кунлари бўлиб ўтди, кўпгина УСКлар бунга аввалроқ тайёр эди. ДИИХБ СКМ кузатувчилари билан учрашган сайлов комиссияси аъзолари янги Сайлов Кодекс моҳиятидан яхши хабардор. ДИИХБ СКМ кузатувчиларига сайлов комиссияларининг барчаси тўлиқ жиҳозланганлигини, барча ҳодимларга эғалигини ва яхши молиялаштирилганлигини айтган.

ДИИХБ СКМга МСК берган маълумотларга кўра, маҳаллий сайлов комиссия аъзоларини ўқитиш жараёни июндаёқ, сайловдан олти ой аввалроқ бошланган. 15 та ўқув моделлари ишлаб чиқилган ва МСК вебсайтига жойлаштирилган. Парламентга сайловлар билан бир пайтда Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайловлар ҳам бўлиб ўтишини инobatга олсак, 170 000га яқин аъзолар ўқитилиши лозим эди.²⁸

МСК аҳолини сайлов жараёнларидан шу жумладан билбордлар, постер ва ОАВдаги ижтимоий роликлар орқали хабардор қилиш бўйича фаол ва самарали информацион кампания олиб борди. ОАВ, хусусан шахсий телеканаллар ҳам, МСК фаолияти ҳақида ва сайловчилар онгини оширувчи кўрсатувлар узатди. Бу медиа материаллар ўзбек, рус ва инглиз тилларида тайёрланди.

²⁸ Парламентга сайловлар ўтказаетган 112 000 УСК аъзолари билан бир қаторда, Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайловларни ўтказиш учун қўшимча 58 000 УСК аъзолари тайинланган.

Фуқаролик таълими ҳамда тренинглари дастури авваллари йўл қўйилган камчиликларни тузатишга қаратилган олқишга сазовор ҳаракат бўлди, лекин афсус, сайлов куни СКХМ бошқалар учун овоз бериш ҳамда бир неча бор овоз бериш кўпгина ҳолларига гувоҳ бўлди.

Шахсан овоз беришнинг аҳамияти ва бу талабни бузганларга қонуний чоралар кўрилиши сайлов комиссиялар аъзоларининг малакасини оширишга қаратилган тренинглари ҳамда фуқаролик таълим дастурларида бот-бот урғуланиши лозим.

Қонунчиликда муддатдан олдин ҳамда уйда овоз бериш имконияти кўзда тутилган бўлса ҳам, МСКнинг қўшимча қарори ногиронлиги бўлган шахслар сайлов ҳуқуқини бошқа фуқаролар билан тенг, сайлов участкасида амалга ошириши учун зарур шароит ва имкониятлар яратди. Шу жумладан, ногиронлиги бўлган шахслар учун махсус жиҳозланган овоз бериш кабиналари, Брайль алифбоси асосида тайёрланган сайлов бюллетенлари, бепул транспорт, бино ичида эркин ҳаракатланиш учун шароитлар яратилди.

VII. САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

18 ёшга тўлган фуқаролар сайловда овоз бериш ҳуқуқига эгалар, суд томонидан “муомалага лаёқатсиз”, хусусан ақлий ёки психосоциал ногиронлиги учун лаёқатсиз деб топилган фуқаролар бундан мустасно. Ногиронлиги сабабли сайлов ҳуқуқидан маҳрум қилиш ЕХХТ қоидалари ва бошқа халқаро стандартларга тўғри келмайди.²⁹ Вақтинча сақлаш ҳибсхонасида сақланаётганлар ва биринчи маротаба, Конституцияга киритилган ўзгартиришларга мувофиқ, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар содир этганлиги учун озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга бўлди. Мамлакат ташқарисида сайлов округи мавжуд бўлмаса ҳам, Сайлов Кодексида фуқароларга хорижда ҳам овоз бериш ҳуқуқи кўзда тутилган.

Суд томонидан “муомалага лаёқатсиз” деб топилган инсонларнинг сайлаш ҳуқуқига чеклов қайта кўриб чиқилиши лозим. Мутасаддилар БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини ратификация қилишни ўйлаб кўриши лозим.

Рўйхатга олиш пассив бўлиб, сайловчилар ўзларининг доимий ёки вақтинчалик рўйхатдан ўтган яшаш жойларидаги сайловчилар рўйхатига киритилганлар.³⁰ Бу сайловларда илк бор марказлашган Сайловчиларнинг ягона электрон рўйхатидан (СЯЭР) фойдаланилди. СЯЭР аввал 2017 йилда Тошкентдаги маҳаллий сайловларда синовдан ўтган эди. СЯЭР маълумотлар базаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси, фуқаро паспортини чоп этувчи Давлат персоналлаштириш маркази каби давлат идораларининг олтига маълумотлар базаси асосида ташкил этилди.³¹ СЯЭР

²⁹ Ўзбекистон БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциясига имзо чеккан. Конвенция Қўмитаси 4/2011 (Zsolt Bujdosó and others v. Hungary) баёнотининг 9.4 параграфида “29-моддада ҳеч қандай ҳолисона чеклов кўзда тутилмаган ёки ногиронлиги бор шахсларга имтиёзлар берилмаган. Шунинг учун, гуёки ёки ҳақиқий психосоциал ёки интеллектуал ногиронлик асосида сайлаш ҳуқуқини чеклаш ногиронлик асосида дискриминация ҳисобланади” деб айтилган. 1990 йилдаги ЕХХТ Копенгаген Хужжатининг 7.3 параграфида аъзо-давлатлар “барча вояга етган сайловчиларга сайлаш ва сайланиш ҳуқуқини кафолайди” деб белгиланган.

³⁰ 1999 йилдаги ПФ-2240 га кўра, уч кундан олти ойгача даврдаги вақтинча қайд этиш фуқарони доимий истикомат жойидаги рўйхатдан чиқармасдан амалга оширилади. МСК 994-Қарорида “фуқаро сайлов участкасининг ҳудудида вақтинча яшаётганини тасдиқловчи қўшимча ҳужжатларни талаб қилиш ман этилади” деб ёзилган.

³¹ Қолганлари ИИБ, ТИВ, Соғлиқни Сақлаш вазирлиги ҳамда Давлат геодезия қўмитаси.

сайлов жараёнини бошқариш ахборот тизимининг (СЖБАТ) бир қисми бўлиб, у йилда одатда бир маротаба, сайловолди кампанияси мобайнида эса Вазирлар Маҳкамаси ҳамда Ахборот технологиялари ва коммуникация вазирлиги билан келишилган режа асосида янгиланади.

ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган барча ОСК ва УСК аъзолари СЯЭР ишга туширилишини олқишлаган ва унинг аниқлигига ишонч билдирган. Сайловчиларнинг электрон рўйхатларини шакллантириш ва аниқлаштириш учун барча участка сайлов комиссияларига СЯЭР дан тегишли сайловчилар рўйхати тақдим этилган. Қонунга кўра, участка сайлов комиссияси аъзолари Маҳалла кўмитасининг ходимлари ёрдамида участка ҳудудида яшовчи аҳолини уйма-уй айланиб чиқиш йўли билан рўйхатга аниқлик киритади. Амалда эса бу иш билан асосан Маҳалла кўмитаси шуғулланган, улар тақдим этган маълумотлар сайлов комиссиялари томонидан текширилмаган. МСК кўра, аниқлик киритиш мобайнида 1.7 млн сайловчилар маълумоти мамлакат ичидаги сайловчилар рўйхатидан олиб ташланган. МСКнинг ДИИХБ СКМга берган маълумотларига кўра, бу ўчирилган сайловчилар рўйхатида асосан чет элга доимо ёки вақтинча кетган фуқаролар бўлган.

Сайловчилар ўз маълумотларини онлайн ёки 22 декабрга 15 кун қолганда танишиш учун сайлов участкасида чоп этилган рўйхатдан аниқлаб олиши ҳам мумкин эди. Сайловчилар рўйхатларнинг тўғрилиги ва тўлиқлигини текшириш ва ўзгартиришлар киритишни тегишли УСКдан талаб қилиш ҳуқуқига эгалар. Сайловчилар рўйхатига ўзгартиришларни сайловга уч кун қолган муддатда киритиш мумкин эмас. Қонунчиликда ўзгартиришлар киритишни талаб этиш учинчи шахс томонидан амалга ошириш мумкинлиги, маълумот ўзгартирилганлиги ҳақида фуқароларга қай тарзда хабар берилиши, маълумотларни тўғрилаш талаблари муддати аниқ айтилмаган.³² Уч кун муддатдан кейин қабул қилинган суд қарорлари қандай ижро этилиши ҳам қонунчиликда аниқ белгиланмаган. Сайлов куни УСКлар СЖБАТга уланган терминаллар орқали СЯЭРга боғлана оладилар.

СЯЭР ишга туширилиши муҳим ютуқ ва аввалги сайловларда қўлланган ёндашувга қараганда анча ижобий силжиш бўлди. Лекин буткул янги умуммиллий сайловчилар рўйхати тузилган бўлса ҳам, сайлов куни сайловчилар рўйхатидан ўз маълумотини топа олмаган сайловчилар ўзларининг мазкур участка ҳудудида яшашларига далил келтирган ҳолда ўз овозларини беришлари мумкин бўлди. Бу СЯЭРни татбиқ этиш мантиғи ҳамда халқаро стандарт ва умум қабул қилинган амалиётларга зиддир.³³ Сайлов кунида кўпгина сайловчиларни, одатда уларнинг маълумотини СЖБАТга уланиб СЯЭР орқали текширмасдан, кўшимча сайловчилар рўйхатига олинishi сайлов жараёнида суиистеъмол учун замин яратди.³⁴

Овоз бериш жараёнининг ишончилигини ошириш ҳамда кўп маротаба овоз бериш таҳдидини камайтириш мақсадида сайлов куни сайлов участкасида сайловчиларни рўйхатга олмаслик масаласини кўриб чиқиш лозим. Сайловчилар рўйхатига тушмаган сайловчининг маълумотларини

³² Сайловчилар рўйхатларнинг тўғрилиги ва тўлиқлигини текшириш ва ўзгартиришлар киритишни тегишли УСКдан талаб қилиш ҳуқуқига эга. Сайлов Кодексида бу талаб учун муддат белгиланмаган.

³³ 2002 йилдаги Венеция Комиссиясининг Сайлов масалаларида умум қабул қилинган амалиётлар Кодексининг 1.2 (iv) параграфида “Рўйхатга олинмаган сайловчини рўйхатга олиш амалиёти мавжуд бўлиши зарур ва бу амалиёт суд назоратида бўлиши керак: рўйхатга олинмаган сайловчи сайлов куни сайлов участкасида рўйхатга олинмаслиги керак” деб айтилган.

³⁴ СКХМ кузатувчилари сайлов куни кўпгина УСКлар сайловчиларнинг рўйхатдан ўтганлигини текшириш учун компютердан (баъзида серверга алоқа бўлмагани учун) фойдаланмаганини хабар қилган. МСК 976-қарорида ОСК ва УСКларга етарлича компютер етказилмагани, тренинглар ўтказилмагани таъкидланган.

рўйхатга киргизиши учун алоҳида, иложи бўлса ҳуқуқий назорат остида амалга ошириладиган маъмурий тартиб бўлиши керак.

МСК 22 декабрда 14та маъмурий ҳудуднинг ҳар бирида рўйхатга олинган сайловчилар рўйхатини чоп этди. Икки кун ўтиб бу маълумот МСК вебсайтидан ғойиб бўлди ва ушбу ҳисобот ёзилган даврда ҳамон қўйилмаган эди. МСК, сайлов жараёнининг ҳеч қайси босқичида, округ ва участка кесимида рўйхатга олинган сайловчилар сонини ошқор этмаган.³⁵ Бу эса халқаро стандартлар ва умумқабул қилинган нормаларга зид тарзда, сайловчиларнинг овоз беришини (явқаси) ва сайлов натижаларини таҳлил қилиш ва текшириш имконини бермади, ҳамда сайлов жараёнининг умумий шаффофлигини камайтирди.³⁶

Қонунчиликда округ ва участка кесимида рўйхатга олинган сайловчилар сонини сайлов жараёнининг ҳар бир босқичида, жумладан сайловчилар рўйхатини аниқлаштиришдан олдин ва кейин ҳамда сайлов кунидан кейин, чоп этиши МСК мажбурияти кўзда тутилиши керак.

VIII. НОМЗОДЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

Ёши 25 дан кам бўлмаган ва сайлов кунига қадар мамлакатда камида сўнгги беш йил давомида яшаган фуқаролар номзод бўлишлари мумкин.³⁷ Миллий сайловларда номзоднинг Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаши ва бунинг муддати борасидаги талаблар халқаро стандартларга зиддир.³⁸ Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган, оғир ва ўта оғир жиноят содир қилганлиги учун ҳали жазо муддатини ўтаб бўлмаганлар номзодлик ҳуқуқига эга эмаслар, бу ҳам сайланиш ҳуқуқининг универсал халқаро стандартларига зид ҳисобланади. Сайлов коалициясини тузиш қонунчиликда кўзда тутилмаган. Рўйхатдан ўтган сиёсий партия бир округга бир номзод қўйиши мумкин, сайловчилар фақат битта номзодга овоз берадилар. Ҳар бир партиядан илгари сурилаётган номзодларнинг камида 30 фоизи аёллардан иборат бўлиши лозим.

Номзодларга қўйиладиган беш йиллик истиқомат талабини бекор қилиш масаласи кўриб чиқилиши лозим.

Ўз номзодларини таклиф қилиш учун сиёсий партия сайлов бошланишидан камида тўрт ой олдин Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтган бўлиши ва 14 маъмурий ҳудудлардаги 40 мингта сайловчилардан уни қўллаб-қувватлашларини тасдиқловчи имзоларни йиққан бўлиши лозим. Партиялар ҳар бир маъмурий-ҳудудий тузилмадан талаб қилинган имзолар сонининг 8 фоизидан кўпроғини йиғишга ҳақли эмас. Партия барча 150 округдан ўз номзодини қўйишга мажбур эмаслигини инобатга олсак, имзоларни йиғиш талаби ҳаддан ташқари ортиқ чеклов бўлиши

³⁵ Сайлов кунидан олдин ва сайлов куни рўйхатга олинган сайловчилар сони алоҳида тақдим этилмаган, чунки сайлов куни қўшимча рўйхатга қўшилган сайловчилар сони участканинг баённомаларида қайд этилмайди.

³⁶ Намунавий амалиёт кодексининг 1.2 (iii) банди: “Сайлов рўйхати чоп этилган бўлиши керак”. Шаффофлик ҳамда маълумот олиш ҳуқуқи Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактнинг 19.2 ҳамда БМТ Коррупцияга қарши конвенциясининг 5.1 ва 13.1 бандларида келтирилган.

³⁷ Хизматдаги ҳарбийлар ёки хавфсизлик хизмати ходимлари ва диний ташкилотларнинг профессионал хизматчилари номзодлик ҳуқуқига эга эмаслар.

³⁸ Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактнинг 25-моддасига БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитасининг Умумий Шарҳининг (25- Умумий Шарҳ) 15 параграфиди “сайланиш ҳуқуқи борасидаги чекловлар... объектив ва ҳолис мезонларга асосланган бўлиши керак. Сайланиш ҳуқуқига эга инсонлар [...] истиқомат талаби каби ноҳолис ва дискриминацион талаблар орқали четлаштирилиши жоиз эмас” деб белгиланган. Шунингдек, 1990 йилдаги ЕХХТ Коппенгаген Хужжатининг 7.3, 7.5 ва 24 параграфларига қаранг.

мумкин, хусусан ҳар бир минтақа учун 8 фоизлик шифт республика даражасида кенг қўллаб-қувватланган, лекин бир ёки бир неча вилоятларда дастак ололмаган партия учун рўйхатдан ўтишда ғов яратиши мумкин. МСКга кўра, давлат рўйхатига олинган бешта сиёсий партиялар томонидан МСКга тақдим этилган имзолар намуналарини текшириб, ҳеч қандай муаммо йўқлигини тасдиқлагач, уларнинг барчаси сайловда иштирок этиш учун рўйхатга олинди, уларга ўз номзодларини илғор суришга ижозат берилган.

Бир ҳудуддан йигиши мумкин бўлган қўллаб-қувватловчи имзолар сонининг шифтини камайтириши масаласини кўриб чиқиши мақсадга мувофиқдир.

ДИИХБнинг аввалги тавсияларига биноан қонунчиликдаги сўнги ўзгаришларга кўра, сайловчилар бир нечта сиёсий партияни қўллаб-қувватлаб имзо қўйишлари мумкин. Сайлов кодексига кўра, имзо варақасига ўз имзосини қўядиган сайловчи тўғрисидаги маълумотлар сайловчининг илтимосига кўра имзо тўплашни амалга ошираётган шахс томонидан киритилиши мумкин. Муносиб назорат ва бошқа ҳалоллик кафолатларисиз бу эҳтимолий қинғирликларга ва имзоларни сохталаштиришга йўл очиши мумкин.

Имзо тўплашда ҳалоллик чораларини киритиши масалаларини кўриб чиқиши мақсадга мувофиқдир.

Сайлов Кодексида келтирилишича, МСК томонидан текширилиши лозим бўлган сайловчилар имзолари зарур сонининг камида ўн беш фоизи бир хил миқдорда, ҳар бир маъмурий-ҳудудий тузилмадан тенг нисбатда танлаб олинади. Бу эса чекланган имзолар миқдоридagi янглишликларга асосланиб имзо варақаларини ҳақиқий эмас деб топилишига имкон беради, қолган имзолар сони қонун талабини қондириш учун етарлича бўлса ҳам. Гарчи камчиликларни бартараф этиш учун партияларга икки кунлик муддат берилса ҳам, қонунчиликда МСК амал қилиши керак бўлган имзоларни текшириш тартиби ёки имзо варақаларини ҳақиқий эмас деб топилиши учун асослар белгиланмаган.³⁹

Имзо варақаларининг тўғри тўлдирилганлигини аниқлашнинг ҳамда имзо варақаларини ҳақиқий эмас деб асослашнинг аниқ, шаффоф тартибини ишлаб чиқиши масаласини кўриб чиқиши мақсадга мувофиқдир. Ҳалқаро намунавий амалиётга мувофиқ, имзо варақадаги маълумотлар чекланган имзолар сонида камчиликларни аниқлаш мақсадидан кўра рўйхатдан ўтказиши учун етарли имзолар сонини аниқлаш нияти билан текширилиши керак.

15 ноябрда МСК 150 сайлов округининг ҳар биридан 5тадан, жами 750 нафар номзодни рўйхатга олди. Шулардан 30 фоизигина Қонунчилик палатасининг амалдаги аъзоларидир, қолганлар сайловда илк бор депутатликка номзод сифатида иштирок этган.

Президент Шавкат Мирзиёев 2019 йил июн ойида сиёсий партиялар ўтган сайловларда аёл номзодларга кўпроқ эътибор бермаганини танқид қилган эди.⁴⁰ 2019 йилдаги сайловда партиялар

³⁹ Намунавий амалиёт кодекси I.1.3.iii-бандига кўра, “имзоларни ҳақиқийлигини аниқлаш шаффоф қоидалар асосида бўлиши керак” ҳамда “аниқлаш жараёнида умуман олганда барча имзолар камраб олиниши керак, лекин етарлича имзо тўплангани аниқ бўлгандан сўнг, қолган имзоларни текшириш шарт эмас”.

⁴⁰ Президентнинг 22 июнь 2019 йилда бўлиб ўтган Олий Мажлис Сенатининг йигирманчи ялпи мажлисидаги нутқи. Ушбу мажлисда Танзила Норбоева Сенат тарихида илк бор аёл раис этиб тасдиқланган.

41 фоиз (310 нафар) аёллар номзодини берди, шулардан 48 нафари (32 фоиз) депутат этиб сайланди, бу фоиздаги салмоқли ўсишдир.⁴¹

Сиёсий партиялар ўз номзодларини сайлов кунидан ўн беш кун олдинга қадар бекор қилиш ҳуқуқига эга, айтиш чоғда, номзодлар номзодликдан истаган вақтда воз кечишлари мумкин, шу жумладан муддатдан аввалги сайловлар бошланган бўлса ҳам.⁴² Номзод чиқиб кетганда сайлов бюллетенларига нима бўлиши ёки чиқиб кетган номзодга берилган овозлар қандай тақсимланиши қонунчиликда белгиланмаган. Олти нафар номзод, шулардан тўрттаси муддатдан олдинги овоз бериш даврида ўз аризасига кўра номзодини бекор қилган, рўйхатда жами 744 номзод қолган. Тўртта сайлов округида УСКларга номзодлиги бекор қилинганлар ҳақида маълумотларни бюллетенлардан кўлда ўчириб ташлаш айтилган, яна иккитасида бюллетенлар МСК томонидан қайта чоп этилган.

Сайловдан чиқиб кетган номзодлар учун берилган овозларни бекор қилинишини, ишлатилмаган бюллетенларни кўлда ўзгартирилишини ёки бюллетенларни қайта чоп этилишини олдини олиш мақсадида номзодликни бекор қилиш муддатларини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

IX. САЙЛОВ КАМПАНИЯСИ

Сайлов кампаниясини ва кампанияни молиялаштиришни Сайлов кодекси, “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонун ва МСКнинг сайловларни ташкиллаштириш ва ўтказишга оид қарорлари тартибга келтиради. Сайлов Кодексида учрашувлар ўтказиш учун жиҳозланган хоналарни, ОАВда нашр майдони ва эфир вақтини, ташвиқот материалларини ажратиш каби номзодлар ва сиёсий партияларга сайлов кампаниясини ўтказиш учун тенг шарт-шароитларни таъминлаш кўзда тутилган. Қонунан, номзодлар сайловчилар билан учрашувларни ўтказиш жойи ва вақти ҳақида округ ёки участка комиссиясига маълум қилиши шарт. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари учрашувлар ўтказиш учун жиҳозланган хоналарни бепул ажратиши шарт. ОСКлар ташқи реклама воситаларини жойлаштириш ҳудудини белгилайди, маҳаллий ҳокимият уларни жойлаштиришда ёрдам беради.

Қонунчиликда кампания даврида давлат ресурсларини суиистеъмол қилиш борасидаги нормалар мавжуд эмас.⁴³ Баъзи сиёсий партияларнинг бўлинмалари маҳаллий ҳокимият биносида жойлашган эди.⁴⁴

Қонунчиликка кампания даврида давлат ресурсларини суиистеъмол қилиш масаласини ҳал этадиган аниқ нормалар киритилиши лозим.

⁴¹ Алоҳида партиялардаги номзод аёллар сони энг кам 36 фоиздан (ЎЭП) энг кўп 48 фоизгача (Миллий Тикланиш) бўлган.

⁴² Муддатидан аввал овоз бериш сайловдан 10 кун олдин бошланади ва сайлов кунига 3 кун қолганда тугайди.

⁴³ Маъмурий ресурсларнинг суиистеъмол қилишни олдини олиш бўйича [ЕХХТ/ДИИХБ ва Венеция кўмитасининг кўшма йўриқномасида](#) “қонунчиликда расмий мансабдорлар ўз мавқеидан фойдаланган ҳолда сайлов кампания мақсадида расмий тадбирларни ўтказишини олдини оладиган самаралаи чоралар бўлиши шарт” дейилган. Шунингдек, [ДИИХБ ва Венеция Комиссиясининг Ўзбекистон Сайлов Кодекси](#) лойиҳаси ҳақидаги кўшма Хулосасига қаранг. Шунингдек, Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ЕХХТ/ДИИХБ ва Венеция кўмитасининг йўриқномасига қаранг.

⁴⁴ Бундай ҳолатни ДИИХБ СКМ масалан Жиззах ва Андижонда кузатган.

Ўтган сайловда МСК қарори маҳаллий ҳокимликларга номзодлар оммавий тадбирларни ўтказишга рухсатнома бериш тўғрисидаги аризаларини “имкон қадар қисқа муддатларда” кўриб чиқиш ҳамда сайлов кампанияси тугагунига қадар амал қилиш муддати билан бир қатор оммавий тадбирларни ўтказиш учун ягона рухсатнома беришни тавсия этган.

Оммавий тадбирларнинг, шу жумладан сайловолди ташвиқоти даврида ўтказиладиган йиғилишларнинг барча амалий жиҳатини тартибга солувчи қонун халқаро стандарт ва намунавий амалиётларга мувофиқ тарзда қабул қилиниши лозим. Қонунда йиғилишлар учун рухсат олиш тизими эмас, маълум қилиш тизими кўзда тутилиши лозим.

Сайлов кампанияси расман 20 сентябрь куни бошланди ва 20 декабрга қадар давом этди. Партиялар сайловолди ташвиқотини икки босқичда олиб борди. Улар хабар беришича, партияларнинг марказий кенгашлари номзодларни сайловчиларга танитиш мақсадида 20 сентябрдан 17 ноябргача катта оммавий тадбир ва юрушлар ўтказган. Номзодлар МСК уларни 18 ноябрда рўйхатга олгандан сўнг ўз сайлов кампаниясини бошлаган, уларнинг тадбирлари асосан кичикроқ, сайловчилар билан учрашувлар форматада ўтган. Сайлов куни ва овоз бериш бошланишидан бир кун олдин “жимжитлик куни” ҳисобланади; бу кунлар жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прогнозларини, ўтказиладиган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни эълон қилиш тақиқланади. Жимжитлик куни талабини бузиш ҳоллари кузатилмади, бу ҳақида хабар берилмади.

Сайловолди кампанияси сўз эркинлигига талаб ва ҳурмат ошган муҳитда олиб борилди. Лекин бу ва бошқа фундаментал эркинликларнинг чеклови сақланиб қолган. ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган партия вакиллари ва номзодларнинг айтишича, сайловолди тадбирларни ташкил этишда улар ҳеч қандай маъмурий тазийқларга учрамаган, сайловолди кампанияси сокин руҳда ўтиб, ҳодисаларга бой бўлмади. Умуман олганда, ташвиқот даврида асосий урға алоҳида номзодларга эмас, партиянинг сайловолди дастурига берилди.

Номзодларнинг ташвиқот кампаниясини ташкил этишда сайлов комиссиялари, маҳаллий ҳокимликлар ҳамда Маҳалла қўмиталир ноодатий тарзда фаол роль ўйнади. УСКлар номзодларнинг сайловчилар билан учрашувларини ташкил этди ва тадбирни модерация қилди, маҳаллий ҳокимликлар бу тадбирларга хоналарни ажратди. Маҳалла қўмиталари ва баъзи давлат қўллаб-қувватлаган жамоат ташкилотлари ушбу тадбирларга сайловчиларни йиғиб берган. МСК қарорлари сайлов кампаниясининг қолиплаган, ўта муфассал базасини яратган. Қонунчиликдаги номзодларга “тенг имконият”ни таъминлаш талаби МСК ва бошқа мутасаддилар томонидан кампания воситаларининг мутлақ тенглиги сифатида талқин этилди ва айнан татбиқ этилди. ОСКлар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ҳамкорликда ҳар бир сиёсий партияга сайловолди ташвиқоти материалларини жойлаштириш учун бутун Ўзбекистон бўйлаб ҳар бир партияга, бепул бўлса ҳам, фақатгина 225 тадан ташқи реклама воситалари (баннерларни) ва барча партияларга жами 74 та ташқи электрон мониторларни ажратган. ДИИХБ СКМга МСК хабар беришича, бу рақам сайлов маъмурияти томонидан сиёсий партияларнинг эҳтиёжини қондирадиган даражада деб топилган. Лекин, партия ва номзодлар уларга давлат томонидан ажратилган унча катта бўлмаган маблағлар эвазига қўшимча ташқи реклама воситаларини ҳам сотиб олган, кичикроқ учрашувлар ва эшикма эшик юриб ташвиқот қилган.

Сайлов шартларининг тенглигига бўлган урғу ва мутасаддиларнинг партия тадбирларини ташкил этишдаги тор ёндашув натижасида партия ва номзодлар ўзларига хос индивидуал кампания стратегияси ва услубини белгилашда қийналди. Кузатувчилар сайловолди тарғибот тадбирлари,

материаллари ва услубларининг юқори тарзда бир-бирига ўхшаб кетишини, номзодларда ўзига хос тарғибот ёндашувларининг мавжуд эмаслигини таъкидлаган.⁴⁵ Шу билан бирга ДИИХБ СКМ кузатувчилари, жуда кам ҳолларда бўлса-да, сайловчилар номзодларни мушкул, айниқса маҳаллий хизматлар борасида, саволларга тутишини ҳам кузатганлар. Партия ва унинг номзодларининг сайловолди ташвиқотини мутасаддилар томонидан назорат қилиниши барча партияларнинг, ОАВдаги дебатларидан ташқари, тарғибот кампанияси жамоат ҳаётида унчалик сезилмаслигига сабаб бўлди. Ушбу факторлар беллашаётган томонларнинг сайловолди дастурини фарқлашда сайловчиларга қийинчилик туғдирдишига олиб келган бўлиши мумкин.

Партия ва унинг номзодларига сайлов кампаниясини ўтказиш учун тенг шарт-шароитларни таъминлаш талаби партия ва номзодларни ўзига хос кампания стратегиясини ва услубини белгилашига, жумладан ўзи хоҳлаган тарзда тадбир ўтказиш ва ташвиқот материалларини дизайн қилишига халақит қилмайдиган тарзда амалга оширилиши лозим.

Бешта сиёсий партия раислари ДИИХБ СКМ билан суҳбатда кампанияни олиб бориш ва уни молиялаштириш борасидаги қоидалар чекловчи эмас, аксинча қулайликлар яратувчи эканлигини таъкидлаган. Уларнинг ҳеч қайсиси, имконият бўлганда, кампанияни бошқача ўтказиши мумкинлигига ишора қилмаган.⁴⁶ Унчалик қизғин бўлмаган сайловолди кампанияси билан бир қаторда бу факт партиялар ҳаққоний рақобатга киришиш нияти ҳақида саволлар туғдиради.

Баъзи бир истиснолардан ташқари, партиялар ва номзодлар ўзининг анаънавий электоратидан бошқа ижтимоий гуруҳларга мурожаат қилмагандек туюлди. Асосий эътибор ижтимоий ҳимоя ва таъминот, иқтисодий ривожланиш мавзуларига қаратилган. Умуман олганда, номзодлар ўз рақиблирининг сиёсий платформасини танқид қилмади. Барча партиялар президент сиёсати ва ислохотларни қўллаб-қувватлашига бот-бот урғу берган. Бунинг натижасида, сайлов кампаниясида рақобат кузатилмади, сайловчиларга бир-биридан деярли фарқ қилмайдиган сиёсий қарашлар тақдим этилган ва бу сайловчиларнинг танловини чеклаган. Сайловолди кампанияси фақатгина тор доираларда қизиқиш уйғотган кўринади.⁴⁷ ДИИХБ СКМнинг оралиқ ҳисоботи 13 декабрда эълон қилингандан сўнг, МСК 17 декабрда номзодларга сайловолди ташвиқотини шиддатлироқ олиб боришга, шу жумладан сайловчилар билан кўпроқ учрашувлар ўтказишга, анъанавий ва ижтимоий медиада фаолроқ бўлишга ундаган қарор чиқарди. Кампаниянинг сўнгги даврида УСҚлар сайловчиларни режалаштирилган тадбирлар ҳақида хабардор этишга чақирилган.

Гендер тенглик масалалари сайловолди кампанияси мобайнида унчалик муҳим мавзуга айланмаган. Аёллар сайловолди тадбирларда ҳам оддий кузатувчи, ҳам сўзга чикувчи сифатида қатнашган бўлса ҳам, умуман олганда улар кўп кўзга ташланмаган.⁴⁸ Сиёсий партиялар номзод аёлларни фаол тарғиб қилмаган. Партияларда раҳбар лавозимларида аёллар унчалик кўп эмас. Миссия кузатган ОАВ кампанияни ёритишда 99 фоиз диққатни эркак номзодларга тортган. Маҳалла кўмиталари ва бир қатор бошқа давлат молиялаштирган жамоат бирлашмалари, шу жумладан Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитаси сайловчиларни сафарбар этишга қаратилган тадбирлар ўтказган. ДИИХБ СКМ суҳбатдошлари, шу жумладан аёллар масаласидаги мустақил

⁴⁵ ДИИХБ СКМ 32 та сайловолди тадбирида қатнашди, шуларнинг ҳар бирида тахминан 100 киши ҳозир бўлган.

⁴⁶ Фақатгина оз сонли номзодлар ДИИХБ СКМ билан суҳбатда улар учун ажратилган пул миқдори кўпроқ бўлиши мақсадга мувофиқлигини айтган.

⁴⁷ 10 декабрда бўлиб ўтган матбуот анжуманида МСК раиси сайловчилардан партия номзодлари ҳамон танилмаётгани/кўринмаётгани ҳақида шикоятлар тушаётганига ишора қилган.

⁴⁸ ДИИХБ СКМ кузатувларига кўра, тадбирлардаги аудиториянинг 52 фоизини аёллар ташкил этган. 32 кузатилган тадбирларнинг 23 тасида аёллар сўзга чиққан.

фаоллар, аёлларнинг жамоат ҳаётидаги фаолроқ иштирокига гендер стереотиплари ва ўрнашган патриархал қарашлар асосий ғов бўлаётганини таъкидлаган.⁴⁹

Умуман олганда, партиялар ногиронлиги бор инсонларни сайловда қатнашишини қўллаб-қувватлашга унчалик ҳаракат қилмади, бундай инсонларнинг ҳақ-ҳуқуқлари масаласи сайловолди кампанияси мобайнида унчалик муҳим мавзуга ҳам айланмаган. Партия вебсайтлари ҳам ногиронлиги бор инсонларга қулай форматни тақдим этмаган. Ижобий томонда, партияларга ажратилган бепул эфир вақтида ишора тилида таржима кетган, лекин партиялар ногиронлиги бор инсонлар учун қулай шаклда тарғибот воситаларини ишлаб чиқмаган. Сайлов тадбирлари ўтган жойлар ҳар доим ҳам ногиронлиги бор инсонлар қатнашиши учун қулай бўлмаган.

Х. КАМПАНИЯНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ

Қонунчиликда партия ёки унинг номзодининг сайловлар, хусусан сайловолди кампанияси билан боғлиқ бўлган барча ҳаражатлари давлат бюджетидан қопланиши шартлиги белгиланган. Чет давлатларнинг, улар жисмоний ва юридик шахсларининг ҳамда халқаро ташкилотларнинг маблағлари ҳисобидан сайловни молиялаштириш ҳамда номзодлар ва сиёсий партияларни моддий жиҳатдан бошқача тарзда қўллаб-қувватлаш тақиқланади. Ташвиқотни сайловчиларга бепул ёки имтиёзли шартларда товарлар бериш, хизматлар кўрсатиш, шунингдек пул маблағлари тўлаш билан қўшиб олиб бориш тақиқланади.

Сиёсий партия ва номзодларнинг сайловга доир ҳаражатлари, шу жумладан сайловолди ташвиқот ҳаражатлари давлат бюджети маблағларидан таъминланади. Давлат томонидан ажратиладиган маблағ ҳажмини МСК белгилайди. Сиёсий партиялар ёки уларнинг номзодларини сайловда шахсий манбалардан олинган маблағлар ҳисобидан молиялаштириш ва моддий жиҳатдан ўзгача тарзда қўллаб-қувватлаш тақиқланади, бундай ёрдам келиб тушганда хайрия ёрдами берувчига қайтарилиши, қайтариш имконияти бўлмаган тақдирда эса, давлат даромадига ўтказилиши лозим. Лекин қонунчиликда сиёсий партиялар, бошқа жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар сайлов ўтказиш учун ўз маблағларини ихтиёрий равишда бериши мумкинлиги айтилган. Бу маблағлар Марказий сайлов комиссияси томонидан сайлов кампанияси жараёнида улардан фойдаланиш учун қабул қилиб олинади. ДИИХБ СКМга МСК хабар беришича, ушбу сайловлар мобайнида бундай ихтиёрий маблағлар МСКга келиб тушмаган.

Партия сайлов учун оладиган маблағнинг ҳажми мазкур партия рўйхатга олган номзодлар сонига боғлиқ. 2019 йилги парламент сайловларига МСК тахминан 8,12 миллиард сўм (853, 800 Евро эквивалентида) ажратган бўлиб, ҳар бир партия учун тахминан 1,62 миллиард сўм (154,759 Евро эквивалентида) тўғри келмоқда.⁵⁰ МСК қарорига кўра, партиялар уларга ажратилган сумманинг 30 фоизини номзоднинг шахсий ҳисоб варағига ўтказиб бериши керак. Бу ҳар бир номзод 3,25

⁴⁹ Шунингдек, [Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги \(CEDAW\) конвенциясининг хулоса қисмининг 15 бандига қаранг](#): “[...] аёлларнинг жамият ҳамда оиладаги ўрни ва вазифалари борасидаги чуқур илдиз отган патриархал қарашлар ва стереотиплар ўз навбатида аёлларнинг таълим ва касбий танловига, сиёсий ва жамоат ҳаётида чекланган иштирокига, меҳнат бозоридаги нотенг иштирокига сабаб бўлмоқда”.

⁵⁰ 1 EUR тахминан 10,400 сўмга тўғри келади. МСК такрорий сайловларда қатнашаётган номзодларга қўшимча маблағ ажратган.

миллион сўмдан (350 Евро эквиваленти) қабул қилганини англатади.⁵¹ ДИИХБ СКМ билан суҳбатлашган номзодларнинг айтишича, бу сумма ишончли вакилларининг йўл кираси ёки қўшимча тарғибот воситаларини (асосан, флаерлар) чоп этиш каби кичик ҳаражатларни қоплаган.⁵²

Шахсий манбалардан сайлов кампаниясини молиялаштиришга бўлган таққ фуқароларнинг ўз маблағларидан ўзлари истаган партия ёки номзоднинг сайлов кампаниясини молиялаштиришга йўл қўймади, бу эса халқаро намунавий амалиётларга зиддир.⁵³ МСК томонидан номзодларга ажратилган маблағ миқдори сайлов кампаниясини етарлича молиялаштиришга йўл бермайди ва натижада қўшимча, айниқса сайловчиларга тарқатиладиган тарғибот воситаларини сотиб олишга имкон бермайди.

Партия ва номзодларга ўз сайлов кампаниясини молиявий режалаштиришида, жумладан партия ва номзодларга фуқаролардан тўғридан тўғри ҳайрия ёрдамани олиш имконини бериш каби кўпроқ эркинлик бериш мақсадга мувофиқдир. Қонунчиликда ушбу ёрдамнинг ҳажми, муддатлари ва усули, ҳамда шахсий манбалардан олинган ҳайриялар ҳақида ҳисобдорлик талаблари тартибга солиниши мумкин.

Кампанияни молиялаштириш шаффофлигини оширишни таъминлайдиган сайловолди кампанияси ҳақидаги молиявий ҳисоботни бериш ҳуқуқий талаби мавжуд эмас.⁵⁴ Ижобий томонда, илк бор, сиёсий партиялар ўзининг сайловда иштирок этишини молиялаштириш тўғрисидаги ахборотни сайлов якунлари эълон қилинганидан кейин бир ой ичида ўз расмий веб- сайтларида ва босма нашрларда эълон қилиши шарт.

Шаффофликни ошириш мақсадида, партиялар сайлов кунидан олдин сайлов билан боғлиқ ҳаражатлари ҳақида оралиқ ҳисоботини беришни талаб этиш мақсадга мувофиқдир.

Сиёсий партиялар ўзининг сайловда иштирок этиши борасидаги сарфлар тўғрисидаги ҳисоботни сайлов кунидан 25 кун ичида МСКга тақдим этади. МСК бу ҳисоботни беш кун ичида ўрганиб чиқиши ва Молия вазирлигига ўрганиб чиқиш учун тақдим этиши керак. Сиёсий партияларни

⁵¹ Маблағнинг қолган 70 фоизини партия сайлов билан боғлиқ бошқа ҳаражатларга сарфлайди.

⁵² Сайлов Кодексида 10 гача ишончли вакилга рухсат берилган. Тошкентда жойлашган реклама агентлигининг таъкидлашича, ушбу сумма иккита билбоард остиришга етади. Бир қатор номзод улар учун ажратилган пул миқдори кўпроқ бўлиши мақсадга мувофиқлигини айтган.

⁵³ [ЕХХТ/ДИИХБ билан Европа Кенгаши қабул қилган Венеция комиссиясининг Сиёсий партиялар](#) йўриқномаси 170-бандига кўра, “давлат ва унинг фуқаролари сиёсий партияларни қўллаб-қувватлаш ҳуқуқига эга, бу ҳам сиёсий иштирокнинг бир тури. Дарҳақиқат, қонунчиликда партиялар камида қисман шахсий маблағлар эвасига молиялаштириши кўзда тутилиши керак. Тегишли қонунчилик билан тақиқланган молия манбасидан хариж, барча шахслар ўзи истаган партияни молиявий ёки хизмат кўрсатиш орқали қўллаб-қувватлаш ҳуқуқига эга”. Венеция комиссиясининг Сиёсий партиялар йўриқномасининг 176-бандида ҳам “қонунчиликда партияни молиялаштириш манбаи сифатида жамоат маблағи ва шахсий ҳайриялар орасида муносиб мувозанат ўрнатилишига ҳаракат қилиниши керак” деб белгиланган.

⁵⁴ 2004 йилдаги БМТ Коррупцияга қарши конвенциясининг 7 (3) моддасида “ҳар бир иштирокчи давлатга ... вакиллик органига номзодларнинг иштирокини маблағлаштиришга, ва керак бўлса, партияларни маблағлаштиришга доир шаффофликни ошириш учун керакли ҳуқуқий ва маъмурий чораларни кўриши тавсия этилади”. 2016 йилдаги Маъмурий ресурсларнинг суиистеъмол қилишни олдини олиш бўйича [ЕХХТ/ДИИХБ ва Венеция кўмитасининг қўшма йўриқномасида](#) “сайлов жараёнида сиёсий партия ва номзодлар томонидан жамоат маблағларини сарфлашини шаффофлиги ва ҳисобдорлиги қонунчиликда кўзда тутилиши керак” дейилган. Шунингдек, Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ЕХХТ/ДИИХБ ва Венеция кўмитаси йўриқномасининг 194-бандида ҳам “шаффофлик муҳим, чунки жамоатчилик муносиб маълумотни олишга ҳақли. Сайловчилар сиёсий партияларга берилган маблағлар ҳақида маълумот берилиши шарт” дейилган.

молиялаштириш ҳақидаги қонунга биноан, партиялар ҳар йили 25 январгача молия органларига, давлат солиқ хизмати органларига, Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ва Адлия вазирлигига ҳисобот даврида олинган ҳамда сарфланган молиявий ва бошқа маблағлар тўғрисида молиявий ҳисобот тақдим этиши шарт. Шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилоти тўғрисидаги қонунга биноан, партиялар ҳар йили Адлия вазирлигига молиявий ҳисобот тақдим этиши шарт. Молиявий ва бошқа маблағларнинг келиб тушиши ҳамда сиёсий партияларнинг улардан белгиланган мақсадда фойдаланиши устидан назоратни Ҳисоб палатаси ҳамда Қонунчилик палатаси амалга оширади. Тафтиш ва аудит талаблари мураккабдир, назорат қилувчи органлар тафтиш хулосаларини чоп этиш талабининг мавжуд эмаслиги шаффофликка путур етказди.

Қонунчиликка ўзгартиришлар киритиш орқали партия молиявий ҳисобдорлиги бўйича талабларни тартибга солиш ва соддалаштириш, ҳамда назорат органлари тафтиш хулосаларини вақтида ошкор этишини таъминлаш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахсларга нисбатан маъмурий жазо чораси кўрилади. Шубҳали молиявий ҳисобот бўйича прокуратура иш очиши мумкин. Тегишли мутасаддиларнинг ДИИХБ СКМга хабар беришича, ҳозирги кунгача сайловдаги иштирокни молиялаштириш борасида ҳуқуқбузарлик аниқланмаган. Яъни, тартибларнинг самаралиги ҳамда жазо чораларининг мутаносиблиги ҳали амалда синаб кўрилмаган.

XI. МЕДИА

A. ҲУҚУҚИЙ - МЕЪЁРИЙ АСОС

Конституцияда сўз ва фикр эркинлиги, маълумотлардан тенг фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланган, цензура тақиқланган лекин айни вақтда, оммавий ахборот воситалари тарқатган маълумотларнинг “ҳаққонийлиги”га масъул ҳисобланадилар. Оммавий ахборот воситалари ва ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунлар бу соҳани тартибловчи асосий ҳуқуқий ҳужжатлар бўлиб, бу қонунлар учинчи томон ахборотининг ҳолислиги ва ишончилиги учун уни ўз платформасида тарқатган воситани жавобгар қилиш орқали ОАВ эркинлигини чеклайди.⁵⁵ Тухмат, бўхтон, “фуқароларнинг шаъни ва қадр-қимматини ёки ишчанлик обрўсини таҳқирлаш”, “ёлғон маълумотларни” тарқатиш, журналистлар томонидан “ички фаолиятга” аралаштириш қонун ҳужжатларига мувофиқ 3 йилгача қамоқ жазосига сабаб бўлади. Президент 2019 йил 13 декабрда Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигига (АОКА) туҳмат ва ҳақорат учун озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган нормани бекор қилиш масаласи кўриб чиқишни топширган.⁵⁶

Сўз ва фикр эркинлиги, журналистлар учун маълумотлардан тенг фойдаланиш ҳуқуқини тўлиқ кафолатлаш мақсадида медиа соҳасидаги қонунчилик қайта кўриб чиқиши лозим. Ҳақорат ва туҳмат учун бериладиган жиноий жазони қилмишга мутаносиб фуқаролик жазо чоралари фойдасига тегишли халқаро меъёрларга мувофиқ бекор қилиш масаласи кўриб чиқиши керак.

⁵⁵ “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонун блогерга таъриф бериб, веб-саҳифа эгаси ёки блогерга ўз платформасида тарқатган ахборотнинг ҳолислиги ва ишончилигини текшириш мажбуриятини юклаган.

⁵⁶ Барча оммавий ахборот воситалари, жумладан интернет ОАВлари ҳам АОКА томонидан рўйхатга олинган бўлиши лозим. Агентлик ОАВнинг фаолияти ахборот соҳасидаги қонунчиликка мувофиқлиги, хусусан мазмун устидан назорат олиб боради.

Учинчи томон ахборотининг ҳолислиги ва ишончлилиги учун уни ўз платформасида тарқатган ОАВ ёки блоггерларни жавобгар қилувчи қонунчилик нормалари бекор қилиниши лозим.

В. МЕДИА МУҲИТ

Сўнги пайтларда медида сўз эркинлиги даражаси анча яхшиланган. 2019 йилнинг майида АОКА бир қатор мустақил интернет ОАВга Ўзбекистон ҳудудидан кириш имкониятини тиклади. Лекин АОКА фаолияти ахборот соҳасидаги қонунчиликка мувофиқ бўлмаган деб топилган ОАВга киришни оғохлантирмасдан блоклаши мумкин.

2019 йилда ўз профессионал фаолияти деб қамалган бир қатор журналистлар озод этилди. Сиёсий мавзуларда тобора кўпроқ дастурлар узатилмоқда, ДИИХБ СКМ суҳбатдошларининг айтишича, ОАВ коррупция ёки мажбурий меҳнат каби нозик масалаларни тобора кўпроқ ёритмоқда. Бу ижобий ўзгаришларга қарамай, зўравонлик ва таҳдид туфайли ўзини цензура қилаётган журналистлар учун хавфсизлик масаласи ҳамон муаммо бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистонда кўпгина ОАВ турлари мавжуд.⁵⁷ Телевидение ва радио маълумот олишнинг асосий манбаи ҳисобланади, лекин онлайн хабар сайтлари, ижтимоий тармоқлар ва ёзишув хизматлари, жумладан Telegram иловаси ахборот олишнинг тобора муҳим манбасига айланмоқда. Давлатга тегишли тўртта миллий ТВ канал ва иккита энг катта хусусий ТВ каналлар сиёсий мавзуларни ёритади. Мустақил фикр ва таҳлил манбаи сифатида кўпроқ мустақил блоггерларга мурожаат қилинмоқда.

Сайлов кодекси ва МСКнинг қатор қарорлари расмий сайловолди кампанияси бошлангандан сўнг номзодларнинг сайловолди ташвиқотини ёритишни белгилайди. Сайлов кодексида давлатга тегишли ОАВ томонидан тенг ва бепул эфир вақти ва нашр майдони ажратилиши кўзда тутилган.⁵⁸ Хусусий ОАВ сиёсий реклама сотса, барча партиялар учун тенг имконият ва шароит бериши керак.

С. КАМПАНИЯНИ ЁРИТИШ

ДИИХБ СКМ бир қатор миллий ва минтақавий ОАВ мазмун жиҳатдан таҳлил қилди.⁵⁹ Мониторинг натижалари шуни кўрсатдики, иккита давлатга тегишли телеканал (Ўзбекистон ва Ўзбекистон 24) барча партияларга тенг эфир вақтини ажратган, лекин хабарларда асосан (хабарларнинг 63 фоизида) президент фаолияти ёритилган. Хусусий Uzreport телеканали ҳам тенглик талабига мувофиқ партиялар фаолиятини ёритган, бу телеканалда ҳам 6 фоиз президент, 9 фоиз ҳукумат фаолияти ёритилган. Давлатга тегишли “Ёшлар” ва “Ўзбекистон” радиоканаллари ўз хабарларининг 30 фоизини ҳукумат ва президент фаолиятини ёритишга бағишлаган, партиялар фаолияти ҳам тенг ва 65 фоиз ҳолларда ижобий оҳангда ёритилган. Ҳам давлат, ҳам хусусий ОАВда тўлов асосида партияларнинг сиёсий рекламаси кетган.

⁵⁷ АОКА маълумотларига кўра, мамлакатда 1,765 та ОАВ рўйхатдан ўтган.

⁵⁸ Сиёсий партияларга сайловолди ташвиқоти даврида Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 4 та каналида ҳафтасига 30 дақиқадан, кунига 30 секунд бепул эфир ажратилди. Белгиланган газеталарда 18 ноябрдан 15 декабргача сайловолди ташвиқоти материалларини чоп этиш учун газетанинг иккинчи саҳифаси бепул ажратилиб, бу ҳақда биринчи саҳифада қисқа анонс берилди. 17 – 19 декабрь кунлари ҳар бир партия материалига ярим саҳифа ажратилган.

⁵⁹ 1 декабрдан бошлаб СКМ учта телеканални (Ўзбекистон, Ўзбекистон 24 ва Uzreport), иккита радиоканални (Ўзбекистон ва Ёшлар), учта босма нашрларни (“Халқ сўзи”, “Народное слово”, “Правда Востока” газеталарини) мазмун жиҳатдан таҳлил қилди.

Умуман олганда, давлатга тегишли ОАВда партияларга бепул ажратилган эфир вақти бу ОАВнинг сайловолди кампаниясини ёритишга ажратган вақтидан кўпроқ бўлди. Хусусий ОАВнинг хабар ва муҳокама дастурларида ҳам сайловолди кампаниясини ёритишга кам вақт ажратилган эди. Бунга жавобан, МСК журналистларга партия сайловолди дастурларини таҳлил ва муҳокама қилишга кўпроқ вақт ажратишларини тавсия қилган.

Аҳолини партиялар дастурларидан самарали хабардор қилиш учун сайлов даврида медиа партиялар ва уларнинг номзодларининг фаолиятини кўпроқ ёритилишига, сиёсий таҳлилга бой дастурларни узатишга кўпроқ аҳамият бериши мақсадга мувофиқдир.

СКМ кузатган ОАВ МСК қарорида белгиланган бепул эфир вақти ва нашр ҳажмига тўлиқ риоя қилган, лекин бош мақолалар қисмида партия ёки номзодлар билан боғлиқ ҳеч қандай мақолалар чоп этилмаган.

Эркак сиёсий арбоблар ва номзодларга қараганда аёл арбоблар ва номзодлар фаолиятининг ОАВда ёритилиши ўта паст эди. СКМ кузатган ТВ каналларда сиёсий мавзулардаги дастурларда аёлларга 5 фоиз эфир вақти ажратилган.⁶⁰

ОАВ таҳририят сиёсатида аёл сиёсий арбобларни, жумладан аёл номзодларни ҳам эркак сиёсий арбоблар билан тенг тарзда ёритиш масаласига диққат қаратишиги лозим.

Ўзбекистонда илк мартаба ТВ орқали узатилган партиялараро дебатлар ўтказилди. Умуман олганда, 51 дебат ўтказилди, шулардан 25 таси Халқаро пресс-клубда асосан жонли эфирда узатилди. Жонли узатилмаган дебатлар техник жиҳатдангина таҳрир қилинди. ХПКдан ташқари Ўзбекистон электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси (ЭОАВМА) ҳам ўтказган 26 та дебат, шу жумладан 6 таси жонли эфирда хусусий телеканалларда эфирга узатилди.

Умуман олганда, номзодлар ўртасида дебатларнинг ўтказилиши сиёсий ва медиа соҳасининг очилишида муҳим қадам бўлди. Кечроқ бўлса ҳам, анаънавий ОАВ журналистлари дебатларда кўтарилаётган мавзуларни ёки партия сайловолди дастурларини таҳлил ва муҳокама қилишга киришганини ижобий силжиш сифатида қараш мумкин. Шу билан бирга, сайловдан кейин “Миллий Тикланиш” ва “Адолат” партиялари ХПК бошловчисининг бетарафлигини шубҳа остига олиб, унинг модераторлиги бошқа партияларга ён босганини иддао қилди. ДИИХБ СКМ мониторинг таҳлиллари дебатлар даврида ҳеч қандай ён босишларни аниқламади.

Партиялар ижтимоий тармоқлардан, хусусан Facebook платформаси ва Telegram каналларидан, ташвиқот усулларини диверсификациялаш учун фойдаланди, лекин ижтимоий тармоқларда кузатилган сайловолди ташвиқот даражаси ҳам паст бўлган.⁶¹ Ноодатий тарзда, МСК партиялар ва номзодларга ижтимоий медида фаолроқ бўлишни тавсия этган (2019 йил 17 декабрдаги 1008 рақамли) қарор чиқарди. ДИИХБ СКМ сиёсий партиялар асосий ижтимоий тармоқларда пуллик реклама жойлаштирганидан хабардор эмас.

⁶⁰ Сиёсий партияларни тартиблаштириш бўйича ЕХХТ/ДИИХБ ва Венеция қўмитаси йўриқномасининг 181-бандида “аёл ва эркакни стереотиплашмаган ва мувозанатли шаклда акс этиш ҳамда аёл ва эркак номзодларнинг қобилият ва кўникмаларини ҳақиқий ифодасини акс этиш орқали медиа генден стереотиплар билан курашда муҳим роль ўйнайди” дейилган.

⁶¹ Сайлов иштирокчиларининг ижтимоий медидаги фаолияти асосан тарғибот тадбирлари ҳақида хабар бериш ва ОАВдаги мақолаларни тарқатиш билан кифояланган.

Кўпгина ОАВ сайлов ташкиллаштирилишини кенг ёритди, ДИИХБ СКМ кузатган бешта каналда МСКга 9 фоиз прайм-тайм эфир вақти ажратилган. ОАВда шунингдек МСК ишлаб чиққан сайловларга чорловчи ижтимоий роликлар кенг ёритилгани олқишга сазовордир.

ХП. МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИКЛАР ИШТИРОКИ

Ўзбекистон кўп миллатли давлатдир. Ўзбеклардан ташқари, асосий этник гуруҳлар тожик, қозок, рус ва қорақалпоқлардан иборат.⁶² Конституцияда барча фуқаролар учун жинси, ирки, миллати, тилидан қатъи назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликлар кафилланган. Конституцияда шунингдек Қоралпоғистоннинг парламентда, Вазирлар Маҳкамасида ҳамда Конституциявий судда вакиллиги таъминланган.

Барча партияларда миллий озчиликлардан номзодларни илғор сурган. Ҳеч қайси партия миллий озчиликларга махсус ўз электорати сифатида қарамаган, миллатлараро масалалар сайловолди кампаниясининг кун тартибида ўрин олмаган. ДИИХБ СКМга партиялардаги суҳбатдошларнинг маълум қилишича, партиялар ўз тарғибот ва ташвиқот материалларини миллий озчиликлар тилида ҳам чоп этган, лекин кузатувчилар қорақалпоқ ва рус тилидан бошқа озчиликлар тилида бундай материалларни кўрмаган. МСК қарорига биноан, (тожик тилидаги) “Овози тоҷик” ва (қозок тилидаги) “Нурли жол” газеталарида бепул сайловолди материаллари жойлаштирилган. ДИИХБ СКМ кузатган сайловолди тадбирларда, Қорақалпоғистондан ташқари, озчиликлар тилидан камдан кам фойдаланилган. Сайлов кампанияси жараёнида миллий озчиликларга нисбатан салбий муносабат ёки камситувчи ҳаракатлар кузатилмади, бу ҳақида хабар берилмади.

Сайлов Кодексига кўра, сайлов бюллетенлари давлат тилида, шунингдек ОСК қарорига биноан тегишли округ аҳолисининг кўпчилиги сўзлашадиган тилларда нашр этилади. Сайлов бюллетенлари ўзбек тилида (лотин ва кирилл ёзувида), рус ёки қорақалпоқ тилида нашр этилган. Сайлов бюллетенлари баъзи округ аҳолисининг кўпчилиги сўзлашадиган бошқа тилларда нашр этилмаган.⁶³ Кузатувчилар бу масалада миллий озчиликлардан шикоятни кузатмаган бўлса ҳам, бу амалиёт ЕХХТ мажбуриятлари ва халқаро стандартларга зиддир.⁶⁴ Рус тили расмий мақомга эга бўлмаса ҳам, сайловларга оид айрим материаллар, шу жумладан бу соҳадаги қонунчилик ҳужжатлари ва МСК қарорлари, ҳам рус, ҳам ўзбек тилида чоп этилган.

Сайловларга оид материалларни рус ва қорақалпоқ тилидан бошқа миллий озчиликлар тилида ҳам чоп этиши мақсадга мувофиқдир, айниқса бундай озчиликлар зич яшайдиган ҳудудларда.

МСК хабарига кўра, 2019 йил 22 декабри ва 2020 йил 5 январдаги сайловларда Қонунчилик палатасига сайланган депутатларининг 20 нафари (13 фоизи) миллий озчиликларга мансуб.⁶⁵

⁶² 2017 йилдаги расмий статистик маълумотларга кўра, ўзбеклар аҳолининг 83.8 фоизини ташкил этади. Сўнги расмий аҳолини рўйхатга олиш 1989 йилда ўтказилган.

⁶³ Масалан, тожик миллатига мансуб аҳоли Самарқанд ва Бухоро вилоятлардаги ҳудудларда зич яшайди.

⁶⁴ 1990 йилги ЕХХТ Копенгаген ҳужжати 32.5-банди “майда миллатлар қаторига кирувчи инсонлар ... ўз она тилида маълумот тарқатиш, унга эга бўлиш ва у билан алмашиш ҳуқуқига эга” дейилган. ФСХХП 25-моддасига 2011 йилда берилган 25-сон Умумий изоҳининг 12-бандида “сайлов тўғрисидаги ахборот ва материаллар майда миллат тилларида таъминланиши лозим” деб қайд қилинган.

⁶⁵ МСК 2020 йил 6 январ тарқатган маълумотига кўра, ҚПга 150 нафар сайланган депутатлардан 130 нафари (87 фоизи) ўзбек, 5 нафари қорақалпоқ, 5 нафари рус, 3 нафари тожик, 3 нафари қозок, 2 нафари корей, 1 қирғиз ва 1 нафар туркман миллатига мансубдир.

ХIII. ЖАМОАТЧИЛИК ВА ХАЛҚАРО КУЗАТУВЧИЛАР

Сайлов кодекси сайлов жараёнини халқаро ташкилотлардан кузатувчилар, сиёсий партияларнинг вакиллари, ва илк бор фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бўлмиш Маҳалла кўмиталаридан кузатувчилар кузатишини белгилаб берган. Журналистлар ҳам сайлов жараёнини кузатиш учун аккредитациядан ўтиши мумкин. МСК қарори билан, кузатувчилар ваколоти округ бўйича сайлов натижаларини округ сайлов комиссиясининг мажлисида аниқланиши ва баённомага киритилишини кузатишгача кенгайтирилди, лекин бу қарорда кузатувчилар УСКда баённома тузилишини кузатишга ваколоти мавжудлиги аниқ айтилмаган.

Маҳалла кўмиталари сайловга тайёргарлик ишларида муҳим ўрин тутган диққатга сазовор. УСК аъзолигига номзод таклиф этишдаги ролидан ташқари, улар сайлов участка чегарасини белгилашда, сайловчилар рўйхатини тузишда ва текширишда, сайловолди тарғибот ва ташвиқот тадбирларини ташкиллаштиришда ёрдам кўрсатган.⁶⁶ Маҳалла кўмиталарининг турли даражадаги сайлов комиссияларининг ишида фаоллиги кузатувчи сифатида фаолиятига таъсир қилиши, манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқариши мумкин.

Халқаро ва маҳаллий ОАВ вакиллари ҳам сайлов жараёнини ёритиш учун шунга ўхшаш ваколат берилган. Сайлов жараёнида бошқа мустақил фуқаролик ташкилотлари, хусусий ташкилотлар ёки алоҳида фуқаролар учун кузатувчиликни амалга ошириш имконияти кўзда тутилмаган, бу эса халқаро стандартлар ва мажбуриятларга зиддир.⁶⁷

ЕХХТ мажбуриятлари ва халқаро стандартларга мувофиқ тарзда, сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилиши мақсадга мувофиқдир.

Кузатувчилардан ташқари, беллашаётган партиялар “ваколатли вакил” ва “ишончли вакил”ларини тайинлаши мумкин. Лекин қонунчиликда бу тоифаларнинг ҳуқуқ ва мажбурияти аниқ фарқланмаган, бу ноаниқликларга сабаб бўлиши мумкин. Беллашаётган томонлар уч тоифадаги вакиллари эга бўлиши сайлов куни сайлов участкасида одам кўпайиб кетишига сабаб бўлиши мумкин.

Жами, ОСКлар 70 000 нафар партия ва Маҳалла кўмитасидан кузатувчиларга мандат берган. МСК хабарига кўра, 130 мингдан кўп ваколатли вакил ва ишончли вакилларга ҳам мандат берилган. МСК 820 нафар халқаро кузатувчилар ва 1135 журналистларга, шу жумладан 135 нафар халқаро журналистга аккредитация берган.

ХIV. ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ

Сайлов қонунчилиги бузилганлиги ҳақида шикоят қилиш борасидаги ҳуқуқий нормалар умуман олганда шикоятларни кўриб чиқиш ва тегишли қарор чиқариш учун муносиб асос яратган.

⁶⁶ 2012 йилдаги Венеция Комиссиясининг Сайловларни жамоатчи бетараф кузатувчиларининг намунавий амалиёти кодексида фуқаролик жамиятининг бетараф кузатувчилари ҳукуматдан, жумладан сайлов маъмуриятидан мустақил бўлиши кераклиги таъкидланган.

⁶⁷ Копенгаген Хужжатининг 8-параграфини ва Фуқаролик ва Сиёсий Ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактнинг 25-моддасига БМТ Инсон Ҳуқуқлари Кўмитасининг Умумий Шарҳининг (25-Умумий Шарҳ) 20 параграфига қаранг.

Жисмоний ва юридик шахслар сайлов қонунчилиги бузилганлиги ҳақида сайлов комиссияларига шикоят қилишлари мумкин. Сайлов комиссиялари бу шикоятларга уч кун ичида, сайловгача олти кундан кам муддат қолган ҳолларда дарҳол жавоб бериши лозим бўлади.⁶⁸ Барча шикоятлар махсус рўйхатга олиниб, шикоятчи натижадан хабардор қилиниши керак, лекин шикоятлар асосида қабул қилинган қарорларни чоп этиш ҳуқуқий мажбурияти мавжуд эмас.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда сайловни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик белгиланган. Масалан, МСК ва бошқа сайлов комиссияларининг фаолиятига аралashi жарима солишга сабаб бўлади. Жиноят кодексда сайлов соҳасидаги жиддий ҳуқуқбузарликлар жарима, уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.⁶⁹

Номзодлар, партиялар, сайловчилар ва кузатувчилар ОСК ва УСК қарорлари устидан юқори мартабали сайлов комиссиясига ёки фуқаролик ишлари билан шуғулланувчи биринчи масъул (туман) судига мазкур қарорлардан кейинги 10 кун ичида шикоят қилишлари мумкин. Бу сайлов ва натижаларнинг легитимлиги борасида узоқ давом этадиган баҳсларга олиб келиши мумкин.⁷⁰

Шикоят қилиш муддатларини халқаро намунавий амалиётларга мувофиқ камайтириши масаласини кўриб чиқиш лозим.

Судларга, комиссияларга ҳам қарор қабул қилиш учун уч кун муддат белгиланган. Сайловгача олти кундан кам муддат қолган ҳолларда масъул идора дарҳол қарор чиқариши лозим бўлади. МСК қарорлари юзасидан шикоятлар фақат Олий судга тақдим этилиши мумкин. ОСК ва УСК қарорлари устидан шикоят қилишнинг икки йўли (суд ёки юқори турувчи сайлов комиссияси) кўзда тутилганлиги англашмовчиликка олиб келиши, комиссиялар билан судларни такрорий шикоятлар билан банд қилиб қўйиши, бир хил бўлмаган ва бир-бирига зид қарор ва ҳукмлар чиқарилишига олиб келиши мумкин.⁷¹

Такрорий шикоятлар, бир хил бўлмаган ва бир-бирига зид қарор ва ҳукмлар чиқарилишининг эҳтимолини олдини олиш учун икки усулда шикоят қилиш тизими қайта кўриб чиқилиши лозим.

ДИИХБ СКМга МСК хабар беришича, 20 сентябрдан 20 декабргача МСКга фуқаро ва юридик шахслардан 573 ёзма мурожаат келиб тушган. Бу мурожаатларда кўтарилган мавзулар номзодни қўйиш ва рўйхатга олишдан (асосан Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайловларга) тортиб, то умумий таклиф ва мулоҳазаларгача бўлган мавзулардан иборат. МСК мурожаатларнинг ярмидан кўпига ўзи жавоб берган, қолган 200 шикоятни ваколатли органларга

⁶⁸ Фуқарода жиноят ҳақида маълумот бўлса, фуқаро тўғридан тўғри прокуратурага ёки ички ишларга ҳам мурожаат қилиши мумкин.

⁶⁹ Сайлов борасидаги жиноий ҳуқуқбузарликлар қаторига овоз беришнинг яширинлигини бузиш, сайлов ҳужжатларини қалбакилаштириш, сайлов ёки имзо варақаларига сохта ёзувлар киритиш, берилган овозларни атайлаб нотўғри ҳисоблаш, фуқароларнинг референдумда эркин иштирок этишларига зўрлик ишлатиш, қўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш йўли билан тўсқинлик қилиш каби қарорлар кирди.

⁷⁰ Намунавий амалиёт кодексининг II.3.3 g- бандида “шикоятларни кўриб чиқиш муддати қисқа (биринчи инстанцияда 3-5 кун оралиғида) бўлиши” тавсия этилган.

⁷¹ Намунавий амалиёт кодексининг II.3.3 g- бандида “шикоятларни кўриб чиқиш муддати қисқа (биринчи инстанцияда 3-5 кун оралиғида) бўлиши” тавсия этилган.

кўриб чиқиш учун юборган.⁷² Бош прокуратура ДИИХБ СКМга маҳаллий ҳокимликлар сайлов жараёнига аралashi билан боғлиқ 11 шикоятни тегишли тартибда кўриб чиқаётганини билдирган.

XV. САЙЛОВ КУНИ

A. МУДДАТДАН ОЛДИН ОВОЗ БЕРИШ

Муддатидан олдин 12 –18 декабрь кунлари овоз берилди, жуда кам сайловчи бу имкониятдан фойдаланган.⁷³ Сайлов бюллетенининг тузилиши яширин овоз беришни таъминласа ҳам, конвертнинг елимланган жойи овоз берувчининг имзоси билан тасдиқланиши яширин овоз талабига мос эмас.

Муддатидан олдин овоз беришининг яширинлигини таъминлаш учун, масалан, икки конверт тизимини татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

B. УЧАСТКАЛАР ОЧИЛИШИ ВА САЙЛОВ ЖАРАЁНИ

СКХМ 133 сайлов участка очилиш жараёнини кузатди. Кузатувчилар 93 фоиз ҳолларда бу жараённи ижобий баҳолади. Очилиш жараёни умуман олганда яхши ташкиллаштирилган, лекин УСКларнинг 29 фоизи рўйхатга олинган сайловчиларнинг сонини эълон қилмаган, УСКларнинг 43 фоизи қабул қилиб олинган бюллетенларнинг сонини эълон қилмаган.

СКХМ сайлов жараёнини 1272 та сайлов участкасида кузатди. Участкаларнинг аксариятида, 77 фоизида, ҳаракатланиши чекланган сайловчиларга қулай шароит яратилган, 92 фоиз участкаларида ногиронлиги бор инсонлар учун қулайликлар яратилган. Аёллар УСК аъзоларининг ярмидан кўпини ташкил этса ҳам, УСК раисларининг орасида 36 фоизни ташкил этди. Кузатилган сайлов участкаларининг деярли барчасида партия кузатувчилари мавжуд эди. “Маҳалла” вакиллари ҳам кузатилган сайлов участкаларининг учдан икки қисмида кузатувчи сифатида ҳозир эди. Сайлов участкаларнинг 18 фоизида ваколоти бўлмаган шахслар турган эди, участкаларнинг 6 фоизида улар УСК фаолиятига аралашаётган ёки УСК ишини мувофиқлаштираётган эди.⁷⁴

МСК сайлов участкаларида сайлов куни бунга ваколоти бўлмаган бегона шахсларнинг туришига қарши қатъий чора кўриши, мутасадди органлар УСК фаолиятига аралашаётган шахсларга қарши чора кўриши лозим.

Умуман олганда кузатувларнинг 14 фоизида овоз бериш жараёни салбий баҳоланди, бу жиддий процедурал камчиликларга ишорадир. Сайловчилар асосан эрталаб фаол овоз беришди, одамлар

⁷² Мурожаатлар жумладан Бош прокуратурага (76 таси), сиёсий партияларга (62), ИИВга (8), Қонунчилик палатасига (7), Олий Судга (2) юборилган. Бир қатор мурожаатлар 20 декабр муддатига ҳамон ҳал қилиниши кутилаётган эди.

⁷³ МСК хабарига кўра, 59266 фуқаро мамлакатда, 89807 фуқаро хорижда муддатидан олдин овоз берди.

⁷⁴ Шу жумладан, кузатувчи сифатида аккредитациядан ўтмаган “Маҳалла” вакиллари, участка жойлашган идоранинг расмийлари ва қонунда кўрсатилмаган “кўнгилчилар”

участкаларда тўпланиб қолганлиги ҳамда процедурал камчиликлар ҳақида ҳисоботлар ҳам куннинг шу даврига хосроқ бўлди.⁷⁵

Сайлов жараёни асосан тинч муҳитда ўтди, бироқ ДИИХБ СКМ кузатувчиларининг 3 фоизи фуқаролар сайлашга мажбурланганлигига ишоралар ҳақида хабар берди. Яширин овоз бериш учун шароит яратилган, лекин 5 фоиз сайлов участкаларида бир ёки ундан кўп сайловчилар белгиланган сайлов бюллетенларини бошқа шахсларга кўрсатган, 7 фоиз участкаларда сайловчилар бюллетенни айна кабинкада биргаликда белгилаган (гуруҳ бўлиб овоз бериш).

Сайлов бюллетенларини сақлаш ва назорат қилишда нисбатан камчиликларга йўл қўйилган. Кузатилган сайлов участкаларнинг 13 фоизида ишлатилмаган сайлов бюллетенлари УСК аъзолари ва кузатувчилар аниқ кўриб турадиган жойда сақланмаган, яъна 13 фоизида УСКлар берилган бюллетенлар сонини қайд этиб бормаган. Нотўғри муҳрланган сайлов қутиси 3 фоиз УСКда кузатилди. Овоз бериш жараёни асосан шаффоф ўтган, лекин 9 фоиз участкалардаги маҳаллий кузатувчиларнинг баъзиларида барча жараённи яққол кўриб туриш имкони бўлмаган.

Қонунга ҳилоф тарзда, кузатилган сайлов участкаларнинг 10 фоизида сайловчиларга шахсини тасдиқловчи ҳужжатсиз сайлаш имконияти берилган. Янги марказлашган сайловчилар рўйхатини тузишга кетган ҳаракатларга қарамай, муддатидан олдин сайлов кунлари ва сайлов кунида баъзи УСКлар кўп шахслар маълумотини сайловчиларнинг “қўшимча” рўйхатига киргизиб қўйган.⁷⁶ Одатда бу шахсининг яшаш манзилини ёки бошқа сайлов участкасида рўйхатга олинганлигини сайловчиларнинг марказлашган электрон рўйхатидан текширмасдан қилинган.⁷⁷ Шундай қилиб, амалиётда, фуқаролар истаган жойда овоз бериши мумкин эди ва бир нечта сайлов участкасида қайта овоз беришни олдини олишга қаратилган механизм мавжуд эмас эди. Шу билан бирга, 11 фоиз участкаларда шахсни тасдиқловчи ҳужжатсиз ёки бошқа участкада рўйхатга олинган сайловчиларга ҳақли равишда овоз бериш имкони берилмагани кузатилди.

Сайловчиларга қаратилган мунтазам тренинг ва таълимга қарамай, 8 фоиз сайлов участкаларида бир одам бир неча бор овоз бериши, 10 фоизида бошқалар учун овоз бериши кузатилди.⁷⁸ Бошқалар учун овоз берилганлигига шунингдек 28 фоиз сайлов участкаларидаги сайловчилар рўйхатидаги ўхшаш имзолар далил бўлиши мумкин.⁷⁹ Бу жиддий қоидабузарликлар УСКларнинг сайловнинг ҳалоллигига садокати борасида шубҳа туғдиради.

Давомий ва жиддий муаммосага айланган такрор, бошқалар номидан ва гуруҳ бўлиб овоз бериши амалиётига чек қўйиши учун мутасаддиларнинг қатъий ҳаракатлари зарур, жумладан юқоридаги ҳуқуқбузарликнинг амалга оширган сайловчилар ва бунга йўл қўйган УСК аъзоларига қонуний чора кўрилиши лозим.

⁷⁵ 15 фоиз участкаларда одамларнинг тўпланиб қолиши кузатилган. Соат 9 дан 10 гача кузатилган участкаларнинг ярмисидо одамлар тўпланиб қолган.

⁷⁶ Кузатувчилар олдиндан турли форматда принтердан чиқарилиб қўйилган қўшимча сайловчилар рўйхати ҳақида хабар бердилар. Ўртача, ҳар бир участкада 80 нафар сайловчи қўшимча рўйхатга киритилган.

⁷⁷ Кузатилган 12 фоиз участкаларда УСК электрон маълумотлар базасига уланиш учун терминал йўқ эди.

⁷⁸ Кузатувчилар тез-тез хабар беришича, сайловчилар ҳозир бўлмаган инсонларнинг ҳужжатларини тақдим этиб, УСК аъзоларидан улар номидан ҳам қўшимча сайлов бюллетенларини олган.

⁷⁹ Баъзи кузатувчиларга кўра, УСК аъзолари халқаро кузатувчилар кузатаётганлиги сабабли сайловчиларни бошқалар номидан овоз беришдан огоҳлантирган.

С. ОВОЗ САНАШ

СКХМ кузатувчилари 125 сайлов участкасида овоз санаш жараёнини кузатди ва шундан 43 фоизини салбий баҳолади. Партия кузатувчилари ҳозир бўлса ҳам, баъзилари қайси партиёга мансублигини ҳам билмади ва улар одатда овоз санаш жараёнига унчалик қизиқиш билдирмади. 24 фоиз участкаларда бунга ваколати бўлмаган шахслар санаш жараёнида иштирок этди, 17 фоизда УСК аъзоси бўлмаганлар, жу жумладан партия ва Маҳалла қўмиталаридан кузатувчилар, маҳаллий амалдорлар санаш жараёнига аралашди ёки уни бошқарди, ва баъзи ҳолларда ўзи ҳам бюллетенларни санашда фаол иштирок этди.

Овоз санаш жараёнида кузатилган УСКлар кўпинча баённомани мажбурий мувофиқлаштириш қоидаларига амал қилмади: берилган сайлов бюллетенларнинг рақамини айтмади (53 фоиз участкаларда), пломбаларнинг рақамларини тегишли далолатнома билан солиштирмади (36 фоиз), фойдаланилмаган (39 фоиз) ва бузилган (42 фоиз) сайлов бюллетенларини санаб чиқмади ва/ёки бекор қилмади, сайловчиларга берилган бюллетенлар сонини аниқлаштирмади (48 фоиз) ва бу маълумотларни якуний баённомага киритмади (45 фоиз).⁸⁰

47 фоиз участкаларда қонунчиликда белгилаб берилган овоз санаш босқичларига зид равишда, парламент сайловларига овозлар биринчи саналиши ҳақидаги қоидаларга, овоз санаш кетма-кетлигига амал қилинмади, барча даражадаги сайловларга овозларни санаш бир пайтда амалга оширилди.⁸¹ Қолган процедурал хатолар қаторига сайлов қутисидagi бюллетенларни ҳар бир сайлов турига қараб саналмаганини (19 фоиз) ва ҳар бир номзод бўйича алоҳида боғламаларга ажратилмаганини (9 фоиз) киритиш мумкин.

Сайлов қутилари бўшатиладиганда, СКХМ кузатувчилар 21 фоизи участкаларда бюллетенлар жамлаб ташлаб қўйилганига ёки бир одам бошқаларга овоз берганига ишораларни кўрди. Овозларнинг ҳаққонийлигининг текшириш изчил бўлмаган (18 фоиз), ва баъзида, асоссиз шаклда (24 фоиз) белгиланди. СКХМ кузатувчилар кузатган участкаларнинг деярли ярмисиди (48 фоиз) номзодлар учун берилган овозларни санаш шаффоф ўтмаганини хабар қилди. Кузатилган участкаларнинг 59 фоизда УСК аъзолари якуний баённомани тўлдиришда қийиналгани, 39 фоизда баённомага киритилган рақамлар бир-бирига тўғри келмагани хабар қилинди. 16 фоиз участкаларда УСКлар, талаб этилгандек, баённомани икки нусхада тўлдирмади. Кузатувчиларнинг ярмидан кўпи якуний баённоманинг кўчирма нусхаси ҳамма танишиб чиқиши учун участка сайлов комиссияси биносига дарҳол осиб қўйилмаганини хабар берди, бу эса шаффофликни камайтиради. Жиддий процедурал хатолар қаторига шунингдек 13 фоиз участкаларда баённомага аввалдан имзо чекилганлигини, УСК аъзоси бўлмаганлар овоз санаш жараёнида фаол қатнашганини (12 фоиз) ҳамда баённомага (7 фоиз) киритилган маълумотлар атайлаб сохталаштирилганлигига далиллар мавжудлигини киритиш мумкин.

Қонун талаб қилганидек, 16 фоиз УСКлар овозлар саналгандан кейин баённомаларни дарҳол тўғри ОСКга олиб бориб топширмади. Баъзи кузатувчиларга кўра, баённомадаги рақамлар сайлов участкасидан ОСКга етиб боргунча номаълум шахслар томонидан ўзгартирилган.

⁸⁰ Сайловчилар рўйхатидаги имзолар сони қутидаги сайлов бюллетенлари сонига тенг келиши керак.

⁸¹ Парламент ва маҳаллий Кенгашларга сайлов бюллетенларининг ўхшаб кетиши бюллетенларни саралаш жараёнида хатоларга олиб келди.

Овоз санаш жараёнининг ҳалоллигини ошириш учун МСК УСК аъзолари қонунан ўрнатилган тартибга амал қилишини таъминлаш механизмини жорий этиши лозим. Сайлов натижаларни атайлаб сохталаштирган шахсларга нисбатан қатъий қонуний чоралар кўрилиши шарт.

D. ОКРУГ БЎЙИЧА САЙЛОВ НАТИЖАЛАРИНИ АНИҚЛАШ ВА НАТИЖАЛАРНИ ЭЪЛОН ҚИЛИШ

СКХМ кузатувчилари округ бўйича сайлов натижаларини аниқлашни 95 ОСКда кузатди. УСКлардан фарқли ўлароқ, 17 ОСКлардагина партия кузатувчилари ҳозир бўлган. ОСКларнинг 9 тасида бунга ваколати бўлмаган шахслар санаш жараёнида иштирок этган, учта ОСКда улар санаш жараёнини бошқарган. Умуман олганда, 15 та ОСКда округ бўйича сайлов натижаларини аниқлаш жараёни салбий баҳоланган.

СКХМ кузатган 15 та ОСКда жиддий процесуал хато ва камчиликлар ҳақида хабар берилди. Кузатилган ОСКларнинг ярмидан кўпроғида УСК аъзолари УСК баённомасини ОСК биносида тўлдираётганини ёки санаш жараёнидан кейин УСКда якуний баённомага киритилган маълумотларни ўзгартираётгани хабар қилинган, бундай қилишга ОСКларнинг расмий қарори мавжуд бўлмаса ҳам. 7 та округда кузатувчилар УСКлар тўлдирилмаган, лекин УСК аъзолари имзо чеккан якуний баённомаларни тақдим этаётганига гувоҳ бўлган. 77 фоиз кузатувларда ОСКлар УСК баённомаларида хато топган, 6та ОСК УСКларнинг бир ёки бир нечта баённомасини бекор қилган.⁸²

XVI. ТАВСИЯЛАР

Матн бўйлаб берилган қуйидаги тавсиялар демократик сайловлар бўйича ЕХХТ доирасидаги мажбуриятлар ҳамда бошқа халқаро мажбуриятлар ва меъёрларга тўлалигича мувофиқ равишда Ўзбекистонда сайловларни ўтказиш борасидаги ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш мақсадида кўриб чиқиш учун тақдим этилмоқда. Ушбу тавсиялар ҳозирча муносабатсиз қолган ДИИХБнинг аввалги тавсиялари билан биргаликда ўқилиши керак.⁸³ ДИИХБ сайлов жараёнини янада яхшилашда ва ушбу ҳамда аввалги ҳисоботларда берилган тавсияларга амал қилишда Ўзбекистон Республикасининг ҳокимият органларига ёрдам беришга тайёр.

A. БИРЛАМЧИ ТАВСИЯЛАР

1. Сиёсий партияларни ташкил этиш ва уларнинг фаолияти борасидаги ҳаддан ташқари чекловчи ёки камситувчи ҳуқуқий чекловлар бартараф этилиши керак. Чинакам сиёсий рақобатни

⁸² Кузатилган 90 ОСКда 24 кузатувчилар гуруҳи барча кўрилган баённомаларда хато борлигини таъкидлаган, 12 гуруҳ аксар баённомаларда хато борлигини, 31 гуруҳ баъзи баённомаларда хато борлигини таъкидлаган.

⁸³ ЕХХТнинг 1999 йилда Истанбулда қабул қилинган ҳужжатининг 24-бандига мувофиқ ЕХХТга иштирокчи давлатлар ўз зиммаларига “ДИИХТнинг сайлов соҳасидаги баҳолашлари ва тавсияларига дарҳол риоя этиши” мажбуриятини олганлар. Аввалги тавсияларга риоя этилганлигини ДИИХБ қуйдагича баҳолайди: 2014 йилдаги парламент сайловларининг якунлари бўйича берилган 1, 4, 10, 16, 17, 20, 21, 25 ва 26 рақамли тавсиялар тўлиқ татбиқ этилган. 11 рақамли тавсия асосан татбиқ этилган. Тавсиялар 2, 12, 13, 14,15,18,19 ва 22 қисман татбиқ этилган. 2016 йилдаги президентлик сайловларининг якуний ҳулосаларидаги 2 ва 8 рақамли тавсиялар тўлиқ татбиқ этилган; 3 ва 10 тавсиялар асосан татбиқ этилган; тавсиялар 1, 7, 3, 9, 11, 13, 14, 17, 19 ва 22 қисман татбиқ этилган. Шунингдек, қаранг: paragraph25.odhr.pl.

таъминлаш мақсадида партияларни рўйхатдан ўтказиш ва унинг фаолияти билан боғлиқ қонунчилик плюрализмни тарғиб этадиган шаклда талқин ва татбиқ этилиши зарур.

2. Сиёсий ва ижтимоий уюшиш, йиғилиш ва фикр билдириш эркинликлари борасида чекловлар ўрнатиш истисно тарзида, фақатгина зарур бўлганда, демократик тамойилларга амал қилган ҳолда, бундан кўзланаётган ҳуқуқий мақсадга мутаносиб бўлганда, ўзбошимчалик ва ўта тақиқлаш тусида бўлмаганида қўлланилишини таъминлаш мақсадида барча тегишли қонун ва қарорлар қайта кўриб чиқилиши ва ўзгартирилиши лозим.
3. Номзодларга қўйиладиган истиқомат муддати талабини бекор қилиш масаласи кўриб чиқилиши лозим.
4. Партия ва унинг номзодларига сайлов кампаниясини ўтказиш учун тенг шарт-шароитларни таъминлаш талаби партия ва номзодларни ўзига хос кампания стратегиясини ва услубини белгилашига, жумладан ўзи хоҳлаган тарзда тадбир ўтказиш ва ташвиқот материалларини дизайн қилишга ҳалақит қилмайдиган тарзда амалга оширилиши лозим.
5. Сўз ва фикр эркинлиги, журналистлар учун маълумотлардан тенг фойдаланиш ҳуқуқини тўлиқ қафолатлаш мақсадида медиа соҳасидаги қонунчилик қайта кўриб чиқилиши лозим. Ҳақорат ва тухмат учун бериладиган жиноий жазони қилмишга мутаносиб фуқаролик жазо чоралари фойдасига тегишли халқаро меъёрларга мувофиқ бекор қилиш масаласи кўриб чиқилиши керак.
6. ЕҲХТ мажбуриятлари ва халқаро стандартларга мувофиқ тарзда, сайлов жараёнида мустақил фуқаролик ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларига кузатувчиликни амалга ошириш имконияти берилиши мақсадга мувофиқдир.
7. Шаффофликни ошириш мақсадида МСК ўз вебсайтида округ ва сайлов участкаси қатламидаги дастлабки ва якуний натижаларни сайлов куни ўтиши билан иложи борица тезроқ чоп этиши лозим.
8. Овоз бериш жараёнининг ишончилигини ошириш ҳамда кўп маротаба овоз бериш таҳдидини камайтириш мақсадида сайлов куни сайлов участкасида сайловчиларни рўйхатга олмаслик масаласини кўриб чиқиш лозим. Сайловчилар рўйхатига тушмаган сайловчининг маълумотларини рўйхатга киргизиш учун алоҳида, иложи бўлса ҳуқуқий назорат остида амалга ошириладиган маъмурий тартиб бўлиши керак.
9. Давомий ва жиддий муаммосага айланган такрор, бошқалар номидан ва гуруҳ бўлиб овоз бериш амалиётига чек қўйиш учун мутасаддиларнинг қатъий ҳаракатлари зарур, жумладан юқоридаги ҳуқуқбузарликнинг амалга оширган сайловчилар ва бунга йўл қўйган УСК аъзоларига қонуний чора кўрилиши лозим.
10. Овоз санаш жараёнининг ҳалоллигини ошириш учун МСК УСК аъзолари қонунан ўрнатилган тартибга амал қилишини таъминлаш механизмини жорий этиши лозим. Сайлов натижаларни атайлаб сохталаштирган шахсларга нисбатан қатъий қонуний чоралар кўрилиши шарт.

В. БОШҚА ТАВСИЯЛАР

ҲУҚУҚИЙ-МЕЪЁРИЙ АСОС

11. Оммавий тадбирларнинг, шу жумладан сайловолди ташвиқоти даврида ўтказиладиган йиғилишларнинг барча амалий жиҳатини тартибга солувчи қонун халқаро стандарт ва намунавий амалиётларга мувофиқ тарзда қабул қилиниши лозим. Қонунда йиғилишлар учун рухсат олиш тизими эмас, маълум қилиш тизими кўзда тутилиши лозим.
12. Мулозимлар БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини ратификация қилишни ўйлаб кўриши лозим. Суд томонидан “муомалага лаёқатсиз” деб топилган инсонларнинг сайлаш ҳуқуқига чеклов қайта кўриб чиқиши лозим.

САЙЛОВ МАЪМУРЧИЛИГИ ВА ОВОЗ БЕРИШ ЖАРАЁНИ

13. Сайлов маъмуриятининг мустақиллигини кучайтириш мақсадида, МСКга очиқ ва рақобатдаги жараён орқали танланган ОСК ва УСК аъзоларини тўғридан тўғри тайинлаш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқдир.
14. Шахсан овоз беришнинг аҳамияти ва бу талабни бузганларга қонуний чоралар кўрилиши сайлов комиссиялар аъзоларининг малакасини оширишга қаратилган тренинглари ҳамда фуқаролик таълими дастурларида бот-бот урғуланиши лозим.
15. МСК овозларни санаб чиқиш ва натижани жадвал шаклига келтириш билан боғлиқ ойдин, тўғри кетма-кетликдаги тартиб ва қафолатларни ўз ичига мужассам этган қоидаларни тасдиқлаган мажбурий қарор қабул қилиши мақсадга мувофиқдир. Ушбу жараёнларни барча даражадаги ижрочилар тушуниб олишлари у учун МСК қадам-бақадам йўриқномаларни ҳамда кўргазмаларни материалларни ишлаб чиқиш масаласини кўриб чиқиши лозим.
16. МСК сайлов участкаларида сайлов куни бунга ваколати бўлмаган бегона шахсларнинг туришига қарши қатъий чора кўриши, мутасадди органлар УСК фаолиятига аралашаётган шахсларга қарши чора кўриши лозим.
17. Муддатидан олдин овоз беришнинг яширинлигини таъминлаш учун, масалан, икки конверт тизимини татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

САЙЛОВЧИЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

18. Қонунчиликда округ ва участка кесимида рўйхатга олинган сайловчилар сонини сайлов жараёнининг ҳар бир босқичида, жумладан сайловчилар рўйхатини аниқлаштиришдан олдин ва кейин ҳамда сайлов кунидан кейин, чоп этиш МСК мажбурияти кўзда тутилиши керак.

НОМЗОДЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

19. Бир ҳудуддан йиғиш мумкин бўлган қўллаб-қувватловчи имзолар сонининг шифтини камайтириш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

20. Имзо тўплашда ҳалоллик чораларини киритиш масалаларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.
21. Имзо варақаларининг тўғри тўлдирилганлигини аниқлашнинг ҳамда имзо варақаларини ҳақиқий эмас деб асослашнинг аниқ, шаффоф тартибини ишлаб чиқиш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Халқаро намунавий амалиётга мувофиқ, имзо варақадаги маълумотлар чекланган имзолар сонида камчиликларни аниқлаш мақсадидан кўра рўйхатдан ўтказиш учун етарли имзолар сонини аниқлаш нияти билан текширилиши керак.
22. Сайловдан чиқиб кетган номзодлар учун берилган овозларни бекор қилинишини, ишлатилмаган бюллетенларни кўлда ўзгартирилишини ёки бюллетенларни қайта чоп этилишини олдини олиш мақсадида номзодликни бекор қилиш муддатларини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

САЙЛОВ КАМПАНИЯСИ ВА УНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ

23. Қонунчиликка кампания даврида давлат ресурсларини суиистеъмол қилиш масаласини ҳал этадиган аниқ нормалар киритилиши лозим.
24. Партия ва номзодларга ўз сайлов кампаниясини молиявий режалаштиришида, жумладан партия ва номзодларга фуқаролардан тўғридан тўғри ҳайрия ёрдамиди олиш имконини бериш каби кўпроқ эркинлик бериш мақсадга мувофиқдир. Қонунчиликда ушбу ёрдамнинг ҳажми, муддатлари ва усули, ҳамда шахсий манбалардан олинган ҳайриялар ҳақида ҳисобдорлик талаблари тартибга солиниши мумкин.
25. Шаффофликни ошириш мақсадида, партиялар сайлов кунидан олдин сайлов билан боғлиқ харажатлари ҳақида оралиқ ҳисоботини беришини талаб этиш мақсадга мувофиқдир.
26. Қонунчиликка ўзгартиришлар киритиш орқали партия молиявий ҳисобдорлиги бўйича талабларни тартибга солиш ва соддалаштириш, ҳамда назорат органлари тафтиш хулосаларини вақтида ошкор этишини таъминлаш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

МЕДИА

27. Учинчи томон ахборотининг ҳолислиги ва ишончлилиги учун уни ўз платформасида тарқатган ОАВ ёки блоггерларни жавобгар қилувчи қонунчилик нормалари бекор қилиниши лозим.
28. Аҳолини партиялар дастурларидан самарали хабардор қилиш учун сайлов даврида медиа партиялар ва уларнинг номзодларининг фаолиятини кўпроқ ёритилишига, сиёсий таҳлилга бой дастурларни узатишга кўпроқ аҳамият бериши мақсадга мувофиқдир.
29. ОАВ таҳририят сиёсатида аёл сиёсий арбобларни, жумладан аёл номзодларни ҳам эркак сиёсий арбоблар билан тенг тарзда ёритиш масаласига диққат қаратишиги лозим.

МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИКЛАР ИШТИРОКИ

30. Сайловларга оид материалларни рус ва қорақалпоғ тилидан бошқа миллий озчиликлар тилида ҳам чоп этиш мақсадга мувофиқдир, айниқса бундай озчиликлар зич яшайдиган ҳудудларда.

ШИКОЯТЛАР ВА АППЕЛЯЦИЯ

31. Шикоят қилиш муддатларини халқаро намунавий амалиётларга мувофиқ камайтириш масаласини кўриб чиқиш лозим.
32. Такрорий шикоятлар, бир хил бўлмаган ва бир-бирига зид қарор ва ҳукмлар чиқарилишининг эҳтимолини олдини олиш учун икки усулда шикоят қилиш тизими қайта кўриб чиқилиши лозим.

ИЛОВА 1: ЯКУНИЙ САЙЛОВ НАТИЖАЛАРИ

Расмий натижаларга кўра, 22 декабрда бўлиб ўтган парламент сайловида 125 сайлов округидан депутатлар сайланган. Қолган 25 сайлов округидан депутатлар 2020 йилнинг 5 январидан ўтказилган такрорий сайловда сайланган.

Партия	Эгаллаган ўрин	Фоизда
Ўзбекистон Либерал демократик партияси (ЎзЛиДеп)	53	35.4
«Миллий тикланиш» демократик партияси (МТ)	36	24
«Адолат» социал-демократик партияси (Адолат)	24	16
Ўзбекистон халқ демократик партияси (ХДП)	22	14.6
Ўзбекистон экологик партияси	15	10
Жами	150	100

МСК аниқлик киритишича, умумий давомат 67.8 фоизни ташкил этган, шулардан 73.3 фоиз Ўзбекистонда, 6.6 фоизи хориждаги сайловчилардир.

ДИИХБ СКМ Марказий Сайлов Комиссиясидан рўйхатга олинган сайловчилар сони, берилган овозлар сони, сайловчилар давомати ҳамда ҳақиқий эмас деб топилган сайлов бюллетенларнинг сони ҳақида маълумот сўраган, лекин ушбу маълумот тақдим этилмаган.

ИЛОВА 2: САЙЛОВЛАРНИ КУЗАТИШ ХАЛҚАРО МИССИЯСИ ТАРКИБИДАГИ КУЗАТУВЧИЛАР РЎЙХАТИ

ЕҲХТ Парламент Ассамблеяси

Георге	Церетели	ЕҲХТ ПА президенти, Махсус координатор	Грузия
Кари	Ҳенриксен	ЕҲХТ ПА делегациясининг раҳбари	Норвегия
Ҳамазасп	Даниелян	ЕҲХТ ПА	Армения
Реинхольд	Лопатка	ЕҲХТ ПА	Австрия
Лукас	Мусси	ЕҲХТ ПА	Австрия
Ахел	Кассеггер	ЕҲХТ ПА	Австрия
Марс	Демесмаэкер	ЕҲХТ ПА	Белгия
Кйриаκος	Кйриакоу Ҳаджийианни	ЕҲХТ ПА	Кипр
Зденек	Ондрасэк	ЕҲХТ ПА	Чех Республикаси
Жосеф	Ҳажек	ЕҲХТ ПА	Чех Республикаси
Бжорн	Бранденборг	ЕҲХТ ПА	Дания
Андреас	Бакер	ЕҲХТ ПА	Дания
Ҳелжо	Пикхоф	ЕҲХТ ПА	Эстония
Жоҳаннес	Керт	ЕҲХТ ПА	Эстония
Вилҳелм	Жуннила	ЕҲХТ ПА	Финляндия
Инка	Ҳопсу	ЕҲХТ ПА	Финляндия
Степхание	Колтчанов	ЕҲХТ ПА	Франция
Фаримаҳ	Дафтарй	ЕҲХТ ПА	Франция
Франсоис	Жоливет	ЕҲХТ ПА	Франция
Ауде	Боно-Вандорме	ЕҲХТ ПА	Франция
Манфред	Грунд	ЕҲХТ ПА	Германия
Андреас	Счварз	ЕҲХТ ПА	Германия
Зсолт	Ссенгер-Залан	ЕҲХТ ПА	Венгрия
Франсэссо	Молламе	ЕҲХТ ПА	Италия
Пиа	Салифано	ЕҲХТ ПА	Италия
Анна	Ди Доменисо	ЕҲХТ ПА	Италия
Аидйн	Каййрбекова	ЕҲХТ ПА	Қозоғистон
Мукхтар	Ерман	ЕҲХТ ПА	Қозоғистон
Гумар	Дюссембаев	ЕҲХТ ПА	Қозоғистон
Рада	Туманбаева	ЕҲХТ ПА	Қирғизистон
Бакйт	Торобаев	ЕҲХТ ПА	Қирғизистон
Андрежс	Клементжевс	ЕҲХТ ПА	Латвия
Игорс	Аизстраутс	ЕҲХТ ПА	Латвия
Состел Несулаи	Дунава	ЕҲХТ ПА	Румыния
Дануҗ	Пале	ЕҲХТ ПА	Румыния
Ионуҗ	Сибинессу	ЕҲХТ ПА	Румыния

Алексеи	Корниенко	ЕҲХТ ПА	РФ
Артем	Туров	ЕҲХТ ПА	РФ
Густаво	Палларес	ЕҲХТ ПА	Испания
Ясмине	Посио	ЕҲХТ ПА	Швеция
Маргарета	Сэдерфелт	ЕҲХТ ПА	Швеция
Манучекхр	Салоҳудинов	ЕҲХТ ПА	Тожикистон
Маделеине	Ван Тооренбург	ЕҲХТ ПА	Нидерландия
Аржен	Вэстерхофф	ЕҲХТ ПА	Нидерландия
Алберт	Ван Ден Босч	ЕҲХТ ПА	Нидерландия
Артур	Герасимов	ЕҲХТ ПА	Украина
Ирина	Сабашук	ЕҲХТ ПА	Украина

ДИИХБ СКМ қисқа муддатли кузатувчилари

Мартин	Россманн	Австрия
Андреа	Вэйсс	Австрия
Ирис	Роурке	Австрия
Сона	Алиева	Озарбайжон
Гулнар	Кҳалилова	Озарбайжон
Сергеи	Зхартун	Беларусия
Дмитрий	Шчепачев	Беларусия
Дидиер	Дигнеффе	Белгия
Лаэтитиа Антониа	де Радигуёс де Ченневиёре	Белгия
Лаура	Стренс	Белгия
Александр	Митеа	Белгия
Пиетер	Ван Лоо	Белгия
Александар	Василжевис	Босния ва Герцеговина
Асим	Доровис	Босния ва Герцеговина
Павел	Ухл	Чех Республикаси
Дараб	Гажар	Чех Республикаси
Жакуб	Крс	Чех Республикаси
Мартина	Сефрова	Чех Республикаси
Жан	Удржал	Чех Республикаси
Том	Хюем	Дания
Слаус Тҳомас	Детхлефсен	Дания
Мичаэл		
Эва Аполониа	Чйлински	Дания
Ларс	Холлаэндер	Дания
Соэрен Бо	Хусум	Дания
София	Свенссон	Дания
Анжа	Силжак	Дания
Сулев	Лаане	Эстония
Эва	Хаахти	Финляндия
Жуҳо	Корхонен	Финляндия

Сатҳерине	Грезе	Франция
Беноит	Боуйссоу	Франция
Чристел	Тҳибаулт	Франция
Гуиллауме	Пиерре	Франция
Траоре	Фанта	Франция
Дамиен	Хентрий	Франция
Сйлтаин	Оллиер	Франция
Сабине	Охаён	Франция
Волфганг	Милзow	Германия
Инго	Др. Рисч	Германия
Мариа	Милзow	Германия
Эделтрауд	Лиер	Германия
Марлене	Сиеск	Германия
Барбара Хенриетте	Wägerле	Германия
Андреас	Др. Диетз	Германия
Бернд	Хеиниг	Германия
Сабине	Пиндур	Германия
Мичаэл	Вахлен	Германия
Сусанне	Неймеер	Германия
Амин	Лоуден	Германия
Рандолпх	Галла	Германия
Ким	Грундбачер	Германия
Регине Луисе	Реим	Германия
Янки	Пуэрсуэн	Германия
Лотхар	Муэллер	Германия
Биргит Ута	Wэсклер	Германия
Улрич	Сеэл	Германия
Бенжамин	Смале	Германия
Элена	Лопез Wэрнер	Германия
Анна	Фритзсче	Германия
Мириам Бригитте	Данне	Германия
Марлиен	Счлапхофф	Германия
Фабио	Фреуд	Германия
Ив́ан	Ковáсс	Венгрия
Адам	Ленгел	Венгрия
Нóра	Балогх	Венгрия
Анна	Пакаи	Венгрия
Сигрун	Андресдоттир	Исландия
Олга	Федорова	Исландия
Мара	Морини	Италия
Франсо	Галдини	Италия
Пиеро	Иаиа	Италия

Мариано	Аллоди	Италия
Анна Сарла	Ди Сарิโอ	Италия
Сéсиле	Мичел	Италия, Франция
Ян	Федотов	Қозоғистон
Ермек	Баизханов	Қозоғистон
Сауле	Козубаева	Қозоғистон
Антон	Данилов	Қозоғистон
Чолпон	Омурканова	Қирғизистон
Зҳйлдйз	Кулчунова	Қирғизистон
Кинтижа	Клеина	Латвия
Герда	Дане	Нидерландия
Виллем	Воорхуижзен	Нидерландия
Мауритс	Ҳезк	Нидерландия
Мариа	Ниженхуис	Нидерландия
Терже	Тҳодесен	Норвегия
Ингер Марие	Баккен	Норвегия
Ҳақуэ Наваз Акҳтар	Чаудхрй	Норвегия
Габриел . А	Эл Кҳили	Норвегия
Андерс	Реиремо	Норвегия
Роланд	Чожнаски	Польша
Олга	Куприанович	Польша
Мирсэа	Ламатис	Румыния
Мадалина	Лупу	Румыния
Валерии	Шагезв	РФ
Энвер	Акҳмедов	РФ
Сергей	Бабуркин	РФ
Эвгенй	Логинов	РФ
Владимир	Новиков	РФ
Сергей	Оверченко	РФ
Борис	Бодров	РФ
Свиатослав	Терентев	РФ
Амир	Билиалитдинов	РФ
Алексеи	Маленко	РФ
Алехандер	Кобринский	РФ
Алехандер	Бедритский	РФ
Александр	Летошнев	РФ
Дмитрй	Грошев	РФ
Микҳаил	Кокорев	РФ
Камил	Магомедов	РФ
Диана	Аинетдинова	РФ
Лев	Тарскихх	РФ

Владимир	Попов	РФ
Константин	Гуз	РФ
Александр	Мамин	РФ
Сергей	Зенков	РФ
Мариия	Зотс	РФ
Дмитрий	Багдулин	РФ
Александр	Игнатов	РФ
Эгор	Благодатский	РФ
Алексеи	Марков	РФ
Анна	Перелетова	РФ
Герман	Абдуллаев	РФ
Андреи	Молочков	РФ
Кристина	Богданова	РФ
Камилия	Дзҳаббарова	РФ
Юлия	Куденеэва	РФ
Анна	Гозҳина	РФ
Вистория	Забийворота	РФ
Павел	Гвоздев	РФ
Эмил	Шйкҳалиев	РФ
Роман	Кристофик	Словакия
Марек	Варга	Словакия
Филип	Тунжиќ	Словения
Роса	Торрегроса	Испания
Сармен	Гарсиа Ауди	Испания
Алваро	Отеро Саверо	Испания
Марие Сигрид	Уттерман	Швеция
Томас	Сжӧберг	Швеция
Стиг Леннарт	Гланс	Швеция
Томмй	Карлссон	Швеция
Улф	Оттоссон	Швеция
Слаэс	Пиле	Швеция
Пернилла	Берлин	Швеция
Эва	Римстен	Швеция
Марко	Врамен	Швеция
Эва	Жакобссон	Швеция
Анна	Лидстром	Швеция
Паэр Олоф Даниел	Олссон	Швеция
Соринне	Жохнсон	Швеция
Ирина	Бернебринг Жоурниетте	Швеция
Гудлауг	Олафсдоттир	Швеция
Ҳеинз	Бачманн	Швейцария
Барбара	Эггер Малдонадо	Швейцария

Мажа Барбара	Хуэрлиманн	Швейцария
Марио	Барфус	Швейцария
Стефан	Зиеглер	Швейцария
Даниеле	Деспосито	Швейцария
Озгур	Туфекси	Туркия
Эркан	Агаскопаран	Туркия
Бриан	Гиффорд	Бирлашган Қироллик
Валерие	Соломон	Бирлашган Қироллик
Рогер	Брянт	Бирлашган Қироллик
Давид	Тайлор	Бирлашган Қироллик
Стелла	Хеллиер	Бирлашган Қироллик
Адриан	ИАнсон	Бирлашган Қироллик
Андрew	Салдwэлл	Бирлашган Қироллик
Шеррида	Сарнсон	Бирлашган Қироллик
Патрисиа	ДеЪАтх	Бирлашган Қироллик
паул	Миддлемисс	Бирлашган Қироллик
Антхонй	Талбот	Бирлашган Қироллик
Сусан	Триндер	Бирлашган Қироллик
Фиона	Андерсон	Бирлашган Қироллик
Робин	Селлерс	Бирлашган Қироллик
Мартин	Броокс	Бирлашган Қироллик
Мелание	Леатхерс	Бирлашган Қироллик
Петер	Шутак	Бирлашган Қироллик
Паула	Кеавеней	Бирлашган Қироллик
Теренсэ	Дуффй	Бирлашган Қироллик
Стевен	Давис	Бирлашган Қироллик
Нирмала	Гопал	Бирлашган Қироллик
Жохн	Эарлс	Бирлашган Қироллик
Эдвард	Багналл	Бирлашган Қироллик
Фредриск (Риск)	Фawn	Бирлашган Қироллик
Катхерине	Робинсон	Бирлашган Қироллик
Кирон	Реид	Бирлашган Қироллик
Маттхew	Фреар	Бирлашган Қироллик
Георгина	Абоуд	Бирлашган Қироллик
Чрис	Тайлор	Бирлашган Қироллик
Аса	Сусаск	Бирлашган Қироллик
Даллий	Ҳакем	Бирлашган Қироллик
Алй	Вержеэ	Бирлашган Қироллик
Эмма	Типпинг	Бирлашган Қироллик
Марс	Тиллей	Бирлашган Қироллик
Бен	Жонес	Бирлашган Қироллик
Натхан	Соопер	Бирлашган Қироллик

Линда	Беэман	АҚШ
Мелвин	Ҳагер	АҚШ
Фредериск	Ҳегеман	АҚШ
Лаура	Шерман	АҚШ
Мартин	ЎМара	АҚШ
Ҳовард	Кантер	АҚШ
Анне	Пескоэ	АҚШ
Нансй	Лубин	АҚШ
Барбара	Сатес	АҚШ
Аарон	Жохансон	АҚШ
Мелисса	Стоне	АҚШ
Лане	Бахл	АҚШ
Ҳарис	Софрадзижа	АҚШ
Жоҳн	Жонес	АҚШ
Марй (Марй Кай)	Жудй	АҚШ
Шане	Ахн	АҚШ
Марк	Лассер	АҚШ
Шеррй	Мурпхй	АҚШ
Динка	Гюрова	АҚШ
Оставиус	Пинкард	АҚШ
Риссардо	Саннаво	АҚШ
Сусанна	Зарайскй	АҚШ
Эмилй	Роме	АҚШ
Лиллиан	Лангфорд	АҚШ
Тимотхй	Сомерфорд	АҚШ
Ҳаннаҳ	МсМиллен	АҚШ
Карисса	Сйлвестер	АҚШ
Салвин	Риорда	АҚШ

ДИИХБ СКМ узоқ муддатли кузатувчилари

Элиска	Флидинова	Чех Республикаси
Михал	Кучера	Чех Республикаси
Ёнас	Сковруп Кристенсен	Дания
Халил	Зераргий	Франция
Мария Ирен	Фелман	Германия
Бригит	Хойер	Германия
Кристоф	Видерман	Германия
Валерия	Алдигиери	Италия
Симон	Брочи	Италия
Михиел	Айриш Стефенсон	Нидерландия
Гунн	Бенжаминсен	Норвегия
Элдрид	Ройн	Норвегия

Лаурентий	Влад	Румыния
Борис	Дьяконов	РФ
Андрей	Карбовский	РФ
Всеволод	Перевозчиков	РФ
Юлиана	Петренко	РФ
Катрин	Линден	Швеция
Кайса	Норман	Швеция
Бёрн	Тедеман	Швеция
Роман	Энзлер	Швейцария
Александра	Фон Арх	Швейцария
Габриэлла	Зуллино	Швейцария
Александр	Фолкс	Бирлашган Қироллик
Ховард	Кнайт	Бирлашган Қироллик
Эндрю	Макинтии	Бирлашган Қироллик
Марк	Воллер	Бирлашган Қироллик
Таня	Карпияк	АҚШ
Жесика	Нэш	АҚШ
Жон	Винтерс	АҚШ

ДИИХБ СКМ негиз гуруҳи

Тана	дэ Зулуэта	ДИИХБ СКМ раҳбари	Италия
Каролин	Гонтиер		Франция
Амируш	Нэджаа		Франция
Кэрстин	Доктер		Германия
Лазло	Белаги		Венгрия
Лаурентий	Хадирча		Молдова
Мянмар	Туменесан		Монголия
Макс	Бадер		Нидерландия
Руслан	Овездурдиев		РФ
Каролина	Семина		РФ
Мартина	Баркер-Циганикова		Словакия
Андерс	Эриксон		Швеция
Фаррух	Журақулов		Тожикистон
Пол	Огрейди		Бирлашган Қироллик

ДИИХБ ҲАҚИДА

Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюро (ДИИХБ) аъзо давлатларга “инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларни тўлиқ таъминлаш, қонун устуворлигига риоя қилиш, демократик тамойилларни рағбатлантириш ва (...) демократик институтларни шакллантириш, мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилишда ҳамда бутун жамят кўламида бағрикенгликни ривожлантиришда” ёрдам кўрсатишга чақирилган ЕҲХТнинг асосий институтидир (1992 йилги Хелсинки саммити ҳужжати). Бу ЕҲХТнинг инсоний ўлчови ҳисобланади.

Варшавада (Польша) жойлашган ДИИХБ 1990 йилдаги Париж саммитида Эркин сайловлар бюроси сифатида ташкил этилган бўлиб, 1991 йил май ойидан ўз фаолиятини бошлаган. Бир йил ўтгач бюронинг ваколати инсон ҳуқуқлари ва демократлаштириш масалаларини ўз қамровига олиши туфайли кенгайиб, бу ўзгаришлар унинг номида ҳам ўз аксини топди. Ҳозирги кунда бюро штатида 150 нафардан ортиқ ходим ишлайди.

ДИИХБ Европада **сайловларни кузатиш** соҳасида етакчи ташкилот ҳисобланади. Ҳар йили бюро ЕҲХТ минтақасида ўтказилаётган сайловлар ЕҲХТ доирасидаги мажбуриятлар, демократик сайловлар ўтказиш бўйича бошқа халқаро стандартлар ва миллий қонунчиликка мослигини баҳолаш учун минглаб кузатувчилар сафарбарлигини мувофиқлаштиради ва ташкил этади. Унинг ноёб методологияси сайлов жараёнининг барча жиҳатларини чуқур таҳлил қилиш имконини беради. Ёрдам кўрсатиш лойиҳаларини амалга ошириш орқали ДИИХБ аъзо давлатларга сайлов пойдеворини мустаҳкамлашга кўмак беради.

Бюронинг **демократлаштириш** бўйича фаолияти қуйидаги соҳаларни ўз ичига олади: қонун устуворлиги, қонунчилик соҳасида кўмак, демократик бошқарув, миграция ва кўчиш эркинлиги, ҳамда гендер тенглик. ДИИХБ демократик тузилмаларни ривожлантириш бўйича ҳар йили бир қатор аниқ мақсадга йўналтирилган дастурларни амалга оширади.

Шунингдек, ДИИХБ аъзо давлатларга ЕҲХТ инсоний ўлчовлари борасида қабул қилинган **инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини** мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилиш бўйича уларнинг мажбуриятларини бажаришда кўмак беради. Бунга терроризмга қарши курашиш шароитларида инсон ҳуқуқларига риоя этиш, одам савдоси қурбонларининг ҳуқуқлари ҳимоясини кучайтириш, инсон ҳуқуқлари борасида ўқитиш ва ўргатиш, инсон ҳуқуқларининг риоя қилинишини мониторинг қилиш ва ҳисобот бериш, шунингдек, хотин-қизлар ҳуқуқлари ва уларнинг хавфсизлиги каби соҳаларда ҳамкорликни рағбатлантириш, имкониятларни ривожлантириш ва тажриба алмашиш мақсадида кенг доирадаги ҳамкорлар билан биргаликдаги ишлар воситасида эришилади.

Бағрикенглик ва камситмаслик соҳалари доирасида ДИИХБ нафрат, ирқчилик авж олиши, ксенофобия, антисемитизм ва бағрикенгсизликнинг бошқа шаклларига қарши курашни қўллаб-қувватлашда аъзо давлатларга ёрдам кўрсатади. Бағрикенглик ва камситмаслик борасидаги ДИИХБ фаолияти қуйидаги соҳаларга қаратилган: қонунчилик; қонунларни ижро этиш таълими; нафрат асосидаги жиноят ва ҳодисаларни мониторинг қилиш, улар юзасидан ҳисоботлар тайёрлаш ва уларга жавобан ҳаракат қилиш; бағрикенглик, ҳурмат ва ҳамжиҳатликни рағбатлантириш бўйича ўқитиш тадбирлари.

ДИИХБ **рома ва синти (лўли)** халқларига нисбатан сиёсат борасида аъзо давлатларга маслаҳатлар беради. Бюро рома ва синти жамоалари орасида имкониятларни ривожлантириш ва алоқалар ўрнатишни йўналтиради ҳамда рома ва синти вакилларининг ҳукумат органларида иштирокини рағбатлантиради.

ДИИХБнинг барча тадбирлари ЕҲХТга аъзо давлатлар, ЕҲХТ институт ва ўзга мамлакатлардаги миссиялари, ҳамда бошқа халқаро ташкилотлар билан яқин ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликда ўтказилади.

Қўшимча маълумотларни ДИИХБнинг Интернет тармоғидаги сайтидан олиш мумкин (www.osce.org/odhr).